

BIBLIOTEKA
E
841-32
996
SHTETIT
GJIROKASTER

POROSIA E FUNDIT
E
GJERGJ
KASTRIOTIT

MARK
GURAKUQI

BIBLIOTEKA E PIONIERIT

MARK GURAKUQI

POROSIA E FUNDIT
E
GJERG KASTRIOTIT

— TREGIME —

~~43/79~~

893

BIBLIOTEKA E SHIETIT
Q. NAIM FRASHËRI

SHTËPIA BOTONJËSE «NAIM FRASHËRI»

PËRSËRI NË ATDHE

1

Vitet kishin kalue të randë, të zymtë. Sa kishte vuejtë ai, Gjergji, në këtë kohë. Atdheu i tij i shkelun nga turku, populli ndën zgjedhën e të huejit aqë të egër e barbar, ja ndrydhnin zemrën. Hera-herë, shpërthente ndonji kryengritje. Gjergj Arianiti s'i kishte lëshue armët. Por kjo s'mjaftonte. Duhej arritë bashkimi i të gjithë princave dhe udhëheqësve ushtarakë, bashkimi i të gjithë popullit. Dhe kjo mund të bahej vetëm tue lanë mënjanë grindjet, ngatërresat, interesat e ngushta vetiake. Atdheu mbi çdo gja! — ja, kjo duhej të ngulitej mirë në zemrën e në mendjen e gjithsecilit.

Në tanë ato mote, Gjergji këtu e kishte pasë mendjen. Që kur ishte djalë i ri, tetëmbëdhjetë vjeç djalë, kishte qenë detyrue të shkon-

te peng në oborr të Sulltanit së bashku me dy vëllazënit e tij ma të mëdhej, Stanishin dhe Kostandinin, si edhe me Reposhin, që kishte vdekë në moshë ende të re.

Sulltan Murati, në gjithë këte kohë, ishte përpjekë ta bante **turk**. Edhe emnin ja kishte ndërrue. I kishte dhanë edhe titullin **bej**. Por këto ishin dredhi, që Gjergji i kuptonte, megjithëse përpiquej ta mbante veten, sepse Sulltani, në asnji mënyrë, nuk duhej të kuptonte ndjenjat e vërteta të tij.

Kjo gjendje e kishte mundue shumë, për vite e vite me radhë. Ai duhej të **paraqitej** ndryshe nga ç'ishte. Ishte diçka e tmerrshme të mendoje ditë e natë për atdheun, të flisje me vete për te, të të përvëlohej zemra nga malli e brenga e, në sy të të tjerëve, të mos thojë asnji fjalë për te, të shtireshe sikur e kishte harrue.

Sa gjendje të vështira krijoheshin nganjherë!

Shpesh vinin te ai bashkatdhetarë, qoftë nga ata, që banonin në Turqi, qoftë nga ata, që ndodheshin atje, në Arbnin e largët. Vinin te ai me shpresë, me zemër të përvëlueme nga dëshira e kryengritjes. Kërkonin që ai të vihej në krye të forcave të vendit për të shporrë, një herë e mirë, turqit pushtues. E

ai **detyrohej** të mos u tregonte mendimet, ndjenjat e veta, t'u fshihej.

Kurrë s'kishte për ta harrue këte ngjarje:

Nji ditë kërkoi të bisedojë me te nji plak. Ishte i thatë, i dobët. E, pra, ky plak kishte udhtue për javë të tana, kishte ardhë nga Kruja për t'u takue me të, **vetëm** për t'u takue me te. Ishte nga ata pleqtë zemërhekur e të paepun, të gojës e të shpatës e që çdo gja e thonte haptas, pa ngurrim e pa frikë.

Mbasi ishin përshëndetë, plaku, pa e zgjatë, tue e shikue drejt në sy, i kishte thanë:

— Gjergj, kthehu në dhé tand. Ti s'e ke vendin këtu. Të presim. Venu në krye tonë, t'i japim dërmën turkut.

Ç't'i përgjigjej? Ta përcillte si shumë të tjerë, apo t'i thonte se s'kishte ardhë ende koha? Po a do ta kuptonte ai nji gjuhë të tillë?

Megjithkëte, i duhej dhanë nji përgjigje, që mos ta lëndonte e mos ta zhgënjente shumë ate plak të flakët atdhetar. U përpoq, dha e muer, por plaku e shikonte me pabesim e me çudi. E, në fund, kishte shpërthye.

— Kurrë s'do të ma kishte marrë mendja **se biri i Gjon Kastriotit do të kishte ramë kaçë poshtë!** Turp, turp të kesh!

Gjergji ishte mundue ta qetësonte, por ai,

i ngritun, në kambë, i rreptë, me sytë, që i lëshonin shkëndija zemrimi e urrejtjeje, e kishte mallkue:

— Haram të qoftë qumështi që të ka dhanë jot amë, haram të qoftë buka, që ke ngranë në Arbní.

E kishte dalë nga shatorri tue shfrye.

Ç'bahej tani ai plak? A thue kishte për ta takue ma ndonjiherë, apo do të kishte vdekë, tue mallkue ate, Gjergjin, që kishte harrue vendin e vet?

Këte ngjarje e shumë të tjera të ngjashme me te sillte ndërmend Gjergj Kastrioti në ate fillim nandori të vitit 1443, aty buzë lumit Moravë, ku qëndronte ushtria turke e komandueme nga Kasem Pasha, bejlerbeu i Rumelisë, që kishte ndën urdhnat e tij edhe ate, Gjergjin.

Veçse, tashma, koha e pritun për njizet vjet kishte ardhë. Tani s'do të kishte ma nevojë të fshihte ndjenjat e mendimet e tij. Tani. . .

2.

Kryetrimi hungarez, Janosh Huniadi, kishte kuptue një të vërtetë të madhe: vetëm tue qëndrue në mbrojtje, nuk mund të shpëtoje nga turqit. Mbrojtja ma e mirë ishte sul-

mi. Dhe që në vitin 1442 ushtritë hungareze, me Janosh Huniadin në krye, kishin kalue në sulm kundër ushtrive turke, të cilat i kishin pengue që të depërtonin ma thellë në Evropën qendrore. I friksuem nga fitoret e para të Huniadit, Sulltan Murati II kishte tërhekë nga krahinat e ndryshme ushtritë turke për t'i hedhë në sulm kundër këtij luftëtari trim. Nji pjesë të mirë të ushtrisë e kishte tërhekë edhe nga vendi ynë. Kështu, ishin krijuar kushte të përshtatshme edhe për në, për të fillue sulmet kundër Turqisë, tue shfrytëzue gjendjen e krijueme.

Nga udhëheqësit e vendit tonë, i pari, që lëvizi, qe Gjergj Arianiti, gjithnji i paepun e i gatshëm, atje në malet e veta.

Gjergji e çmonte, e donte Janosh Huniadin. Ishte nga ata burra guximtarë e të mendshëm, që dinin të vepronin me guxim në çastin e duhun, nga ata burra patriotë, për të cilët fati i atdheut dhe i popullit qëndronte mbi gjithshka. Marrëveshja me te ishte e nevojshme, e dobishme. Kështu anmiku i përbashkët do të thyhej ma lehtë e kjo do të shpejtonte atë ditë, që Arbni priste me ankth, me durim e shpresë...

Veçse duheshin marrë të gjitha masat. Asgja s'i duhej lanë rastit. Çdo veprim duhej

pregatitë e peshue mirë. Trimnia ishte e domosdoshme, por ajo merrte një forcë të pamposhtshme, kur shoqnohej nga urtia.

Dhe Gjergji i kishte marrë të gjitha masat.

Sikur të kishim pasë mundësi t'i ishim afrue tendës së tij një natë para se të zhvilloheshin ngjarjet, që do të tregojmë ma tutje, do të kishim vumë re të hynte një djalë i ri, i gjatë, i fuqishëm, si janë malësorët e bje-shkëve tona.

Djali i ri e përshëndeti:

— Mirë se të gjej, Gjergj!

Sytë e Gjergjit i përshkoi një dritë gëzimi. Pra, ai ishte kthye! Sa i shqetësuem kishte qenë për te!

— Mirë se erdhe, Prengë! — dhe u derdh ta përqafojë.

Mbasi u çmall me te, i bani shenjë të ulet, ndërsa vetë ju afrue hymjes së shatorrit.

Prenga e kuptoi shqetësimin e tij e i tha:

— Çdo gja asht në rregull. Mos kij kujdes. Shokët tanë ruejnë jashtë. Po të afrohet ndonji njeri i dyshimtë, do të ndëgjojmë tri kollitje me radhë. Mund të flasim lirisht.

Gjergji u ul pranë tij. I vuni një dorë në gju e pyeti:

— Atëherë?

— Isha në Krujë. Sipas porosisë tande takova njerëzit, që më the. Ata janë gati. Do të ruhet fshehtësia ma e madhe.

— Po Dibra?

— Të pret, Gjergj!

— I takove të tanë?

— Të tanë. Kuajt do të jenë gati.

— Je i bindun se do të dinë të durojnë deri ate ditë e të ruejnë të fshehtën?

— Si në veten tonë.

— Ti më qetësove. Më solle lajme të mrekullueshëm. Eja, eja të të përqafoj.

Prenga ju hodh përsëri në krahë i mallëngjyem. Gjergji i përkëdheli flokët e i tha:

— Ti i ke sjellë një shërbim të madh vendit tonë. Tani, ndëgjo: Shko tako shokët, u thuej edhe një herë porositë e mia për nesër. Mbi të gjitha, kujdes asnjë nxitim, e, nga ana tjetër, as edhe një ngurrim; nga zbatimi i përpiktë i këtij plani varet fitorja jonë. Shko, tani. Dhe, si të kesh mbarue punë, ec e më njofto. Në çdo orë, do të më gjesh zgjuet.

I shtrëngoi dorën. Prenga doli. Gjergji e ndoq me sy derisa u largue. Vështrimi i tij shprehte mirënjohje, dashuni.

Djalë i shkathët, i veprimit dhe i pafjalë ky Prenga! E mbante me vete prej 4 vjetësh dhe ishte ndër të paktët, që, me kohë, u kish-

te hapë zemrën. Dhe s'kishte gabue. Ky ma-
lësor i thjeshtë përmbliidhte në vetëvete cilë-
sitë ma të mira të popullit tonë. . .

3

Dita e 3 nandorit 1443 ishte e ftohtë, me
ngridicë. Në brigjet e lumit Morava frynte një
erë, që të fshikullonte.

Ushtritë hungareze i ishin afrue lumit.
Ushtritë turke, në bregun tjetër, prisnin me
ankth. Gjergji vërente se Kasem Pasha ishte
tepër i shqetësuem. Ishte hera e parë, që
ndeshej me Janosh Huniadin, për trimninë e
të cilit kishte ndëgjue shumë.

Ndryshe nga Kasem Pasha, Gjergji ishte
i qetë. Kjo qetësi ishte e domosdoshme. Pa
të, gjithshka mund të shkonte keq. Kurse
ky ishte **çasi, që vendoste.**

Edhe **fermanin** e Sulltanit e kishte sigu-
rue.

I erdhi për të qeshë. Histori e çuditshme
ajo e **fermanit!** Me njerëzit e pakët, që kishte,
ishte e pamundun ta merrte Krujën. Duhej
gjetë diçka tjetër. Dhe, tue bisedue me shokët
e tij të ngushtë, njani prej tyre, Pali, i kishte
thanë:

— Këte punë e rregulloj unë.

— Si? — kishte pyetë Gjergji.

— Njoh nji njeri që asht në gjendje të shkruajë **fermane** si të ishte **qatipi** i Sulltanit. Edhe **myhyrin** din ta bajë.

Mendimi ishte i mrekullueshëm.

Dhe, vërtet, mbas pak ditësh, «fermani i Sulltanit», sipas të cilit Gjergji caktohej sundues i Krujës, ishte gati.

Tash mbetej vetëm që të ndizej beteja midis hungarezëve dhe turqvet. Ajo do të ishte shenja e pritun.

Ushtritë hungareze kaluen lumin Moravë dhe, në afërsi të Nishit, u vërsulën kundër turqvet. Ajo, që kishte frikë Kasem Pasha, po ndodhte. Që në goditjet e para hungarezët patën epërsi. Ushtritë turke po shpartalloheshin. Ato tërhiqeshin me rrëmujë të madhe, pa rregull. Gjithsecili përpiquej të shpëtonte kokën. Janosh Huniadi po ngadhnjente.

Gjergj Kastrioti, në krye të treqind bashk-atdhetarëve kalorës, u nis me vrap, tue lanë mbrapa fushën e betejës. Kruja e priste. Por, sëpari, do të kalonte nëpër Dibër për të forcue qytetin e për ta bamë të gatshëm të mbrohet nga çdo sulm i papritun i turqvet.

Rruga që e lodhshme, e vështirë. Por ç'ishin lodhja, vështirësitë përpara atij gëzimi të papërshkrueshëm, që kishte pushtue ate e sho-

kët e tij? Ma në fund do të kthehej në Atdhé, do të shihte malet, fushat, lumejtë e, mbi të gjitha, njerëzit e vendit të tij, që e prisnin prej kaqë kohe.

Në Dibër pa e ndjeu sa e donin, me ç'paturim e kishin pritë ardhjen e tij. Gjithkush turrej ta përqafonte i pari, të bashkohej me te. Burra të moçëm, që, ndoshta s'kishin qamë kurrë, tani shpërthenin në lotë gëzimi.

Por duhej veprue shpejt. Mbasi rregulloi gjithshka, u nis drejt Krujës. Tani pasuesit e tij ishin ma të shumtë.

4

Në Krujë sundonte një heshtje e thellë. Sundimtari turk kishte vendosë ligje të rreptë. Për dyshimin ma të vogël, të priste vdekja. Me masa të tilla të egra ai përpiqej të zhdukte në ate qytet të lavdishëm çdo ndjenjë lirie. . .

Banorët e Krujës s'kishin harrue, edhe për një ças, se kishin qenë të lirë. E me këte etje për liri e me dëshirën për shpagim ushqenin edhe fëmijët e tyne të vegjël. Ata prisnin ate ditë, që do të vinte, patjetër. Atëherë do të shihnin turqit. . . Por sa do të vononte ajo ditë? Ç'bante Gjergji? Pse s'kthehej në qytet të vet? . . .

Shumica e banorëve të Krujës s'dinte t'u

jepte përgjigje këtyne pyetjeve. Por kishte edhe nga ata, që dinin. Ata kishin organizue nji komitet të fshehtë. Ardhja e Prengës, dërgue nga Gjergji, u kishte dhanë edhe ma tepër zemër. Nji shenjë e, atëhere, do të ngriheshin në kambë. Me ta e gjithë popullsia e qytetit do të lëshohej mbi pushtuesit me fuqinë e zemrimit e të urrejtjes së grumbullueme ndër këto vite të përgjakshme. . .

Kruja ishte e qetë vetëm në dukje, në sipërfaqe. Ajo ishte si një vullkan, që do të shpërthente nga çasi në ças e që me lavën e vet përcëlluese do të asgjasonte dhunuesit e huej. Kur sundimtarët turq mendonin se, tashma, njerëzit flinin, dyer të vogla hapeshin fshehtë, njerëz të ndryshëm kalonin shtëpi më shtëpi, mbledheshin rreth zjarreve, bisedonin me shpresë, vendosnin. . . e, shpesh, sillnin ndërmend fjalët e Prengës:

— Gjergji do të kthehet së shpejti. Qëndroni gati.

Dhe ata ishin gati. As që mendonin për rreziqet. Le të shihnin të shtillej edhe nji herë, i lirë, në kala flamuri i tyne, pastaj. . . edhe le të vdisnin, nëse duhej. Ata s'do të kishin ramë kot. . .

Nji Krujë e tillë, njerëz të tillë e prisnin Gjergjin, që nxitonte drejt tyne. . .

Gjergji s'hyni menjherë në Krujë. Ai donte ta merrte qytetin pa derdhë, mundësisht, fare gjak bashkatdhetarësh. Ky ishte vetëm fillimi i atij plani madhështor, që ai kishte menduëm e që kishte për qëllim bashkimin e të gjitha krahinave, të të gjithë popullit në luftë kundër pushtuesit turk. Do të ishte një luftë e gjatë; do të kërkonte shumë flijime. Prandaj, po të kishte sesi, ai tani s'donte të derdhte gjak. Për këte mori dy masa: shpërndau, në grupe, treqind kalorësit, që kishte marrë me vete që nga Turqia e katërqind kalorësit dibranë, që ishin bashkue me te. I fshehu në pyjet afër Krujës. Që të mos binin në sy para kohe, që në Dibër i kishte veshë si malësorë. Armët i mbanin të fshehuna ndën rrobat. Masa e dytë qe kjo: që ta bante edhe ma të besueshme **emnimin** e tij nga ana e Sulltanit si sundimtar. i Krujës, dërgoi përpara të nipin, Hamzanë, të shoqnuem nga dy vetë.

Hamzai e fliste turqishten shumë mirë. Ai kërkoi, që të takohej me sundimtarin turk, që qeveriste Krujën. Kur qe përpara tij, i dorëzoi **fermanin** e Sulltanit. Sundimtari turk u habit ca, por u përul përpara vullnetit të Zotnisë së tij. E i tha Hamzait se do të ishte

i kënaqun t'i dorëzonte qytetin Skënderbeut, mbasi puthi edhe një herë **fermanin**.

Megjithkëte, s'u përmbajt pa mendue me vete: «Çudi me Sulltanin tonë: si le në duert e Skënderbeut qytetin, në të cilin, për trashëgim, ai asht zot?». Por, prapë, u qetësue, tue shtue, po me vete: «Ai i di këto punë. Unë kam vetëm një detyrë: t'i bindem urdhnit të tij e të pres si duhet Skënderbeun!».

Veproji pikërisht kështu, kur u paraqit Skënderbeu. E përshëndeti si duhej, u fal me te, i bani dorëzimin e qytetit me rregullin ma të plotë.

Gjergji ishte i kënaqun. Deri tani gjithshka kishte shkue sipas parashikimeve e masave, që kishte marrë. Por tani do të fillonte pjesa ma e vështirë e zbatimit të planit. Në Krujë kishte shumë ushtri turke. Sulltani gjithnjë ua kishte pasë frikën krutanëve. Ata mund të sillnin shumë ngatërresa, pengesa e të paprituna. Çeshtja e **fermanit** do të merrej vesh. Prandaj rreziku duhej zhdukë me kohë. Qyteti duhej çlirue plotësisht nga kamba e huej. Që të ndodhte kjo, duhej të bashkoheshin forcat e mbrendshme me kalorësit, që shoqnonin Gjergjin e që prisnin në pyjet pranë Krujës.

Ditën e parë të vendosjes së tij në kala, Gjergji e kaloi tue u marrë, në fshehtësi, me

përpunimin e hollësishëm të pjesës së dytë të planit të tij. E, vetëm kur u siguroe se çdo gja do të shkonte si duhej, dha urdhën të kalohej në veprim.

Qe një veprim i shpejtë. Në mesnatë, kalorësit e Gjergjit hynë fshehtas në qytet dhe u vendosën në pikat kyçe të tij. Gjithashtu, portat e qytetit u mbyllën. I ruenin disa nga njerëzit ma të sprovuem e besnikë. Turqit s'kishin si të shpëtonin. Anëtarët e komitetit të fshehtë, ma në fund, qenë lejue të lajmëronin popullsinë.

Në Krujë kjo po ndodhte për të parën herë, ndoshta, që nga dita e themelimit të saj. Ishte mesnatë e askush nuk flinte. Të gjithë prisnin shenjin.

E shenji u dha.

Në qetësinë e plotë të asaj mesnate të paharrueshme kumbuen thirrjet: «liri! liri!». E, në atë ças, të dukej se buçisnin «liri! liri!» malet e rreptë, lumejt e rrëmbyeshëm, pyjet shekullorë, të dukej se ishin ngritë gjithë dëshmorët e, tue thirrë edhe ata «liri! liri!», rrjesh-toheshin përkrah Gjergjit, përkrah çlirimtarëve.

Për turqit gjithshka qe e papritun. Ata s'kishin pasë as ma të voglin dyshim për pregatitjet e Gjergjit. Të kapun në befasinë ma

të plotë, ata përpiqeshin të iknin, të shpëtonin. Por çdo shteg ishte zanë. E, ate natë, së bashku me sundimtarin turk, beun e tyne, i paguen gjithë krimet, që kishin bamë, ndërsa flamuri i Kastriotëve valonte krenar në këshjellë e lajmëronte lindjen e një epoke të re. . .

6

Gjergji, mbasi shtiu në dorë Krujën, shkoi në Mat e në Dibër, dy krahina, që ishin pjesë e zotnimeve të Kastriotëve. Ai deshi të çojë edhe atje flakën e kryengritjes. E, kur u bind se ja arriti qëllimit, u kthye përsëri në kryeqendrën e vet. Në të njejtën kohë, ai u kishte dërgue lajmëtarë udhëheqësve të tjerë të vendit e i kishte ftue të vinin në Krujë për t'u marrë vesh e për t'u bashkue kundër turqvet.

Dita e 28 Nandorit 1443 do të mbeste në histori. Gjergji thirri në një mbledhje popullore të gjithë banorët e qytetit për të bisedue e vendosë bashkarisht për të ardhmen e vendit.

S'mbeti njeri pa dalë. Një kuvend i tillë s'ishte pamë kurrë në Krujë. Secili donte ta shihte, ta puthte, ta përgëzonte, t'i fliste. Gëzimi shpërthente me format ma të ndryshme: me kangë, me valle, me brohoritje. Dhe ky

gëzim arriti kulmin, kur Gjergji njizani qe shpallë zot i principatës së lirë dhe të pavarun të Kastriotëve, që kishte Krujën si qendër.

Të ngjante sikur kalaja, gjithë qyteti po dridhej nga themelet nga forca e brohoritjevet. Gëzimi, dashunia, nderimi për te baheshin edhe ma të rrëmbyeshëm, kur banorët shihnin Gjergjin aqë të thjeshtë, aqë të afërt e të dashun, si një të barabartë midis të barabartëve.

E, pra, Gjergji ishte kaqë i tronditun! Sa kujtime të ambla e të idhta i ngjallte ai qytet! E ama, që e kishte pritë më kot e që kishte vdekë buzëplasun, s'i hiqej nga mendja, ashtu dhe fëminia e tij, që ai, tani, e rikujtonte, ças për ças. Çdo gurë, çdo skaj i qytetit i ngjallnin një kujtim. Por të gjitha këto i përkisnin së kaluemes. Tani, duheshin drejtue sytë nga e ardhmja. Ai ishte kthye jo për t'u përmallue me të djeshmen, por për të punue, për të luftue për të nesërmen.

Njerëzit prisnin fjalën e tij. I mallëngjyem, ai zuni të flasë me ate zanin e tij burrnor:

— Ju falëm nderës për dashuninë, për besimin tuej. Por ju po më çmoni ma tepër se sa e meritoj. . . Lirinë mund ta kishit fitue me trimninë tuej dhe me një çlirimtar tjetër, se vendit tonë gjithmonë s'i kanë mungue burrat. . . Liria qe, ndër shekuj, shoqja e panda-

me jona. Për ate luftuen e ranë, ngaherë, të parët tanë. Për ate jemi gati të bijmë edhe ne.»

Turma buçiti:

— Betohe mi!

Gjergji vazhdoi:

— Dhe unë e di që ju do ta mbani këtë betim të madh! Se, për ju, lirija ashtë ma e shtrejtë se vetë jeta e juej. E këtë liri nuk e solla unë, por e gjeta këtu në mes tuej, në zemrat tueja. Armët nuk jua ngjeshë unë, por ju gjeta të armatosun, lirinë e kishit kudo: në krahnor, në ballë, në shpatat dhe në heshtat tueja... Dhe këtë liri ne do të dimë ta mbrojmë, ta ruejmë...¹⁾

Masa shpërtheu prapë:

— Betohe mi!

Pastaj u ndëgjuen zane:

— Heshtje! Lenie të vazhdojë, të flasë

Gjergji.

Dhe Gjergji nisi rishtas:

— Miq! Shokë të mij të armëve! Banorë të qytetit! Betimi i juej më jep fuqi të reja! Së bashku, gjithnji krah për krah, do ta mun-

1) Në fjalimin e Gjergjit janë përdorë edhe pjesë nga «Historija e Gjergj Kastriotit...» e Marin Barleci.

dim anmikun e egër e dinak. Dita e sotme duhet të jetë fillimi i bashkimit të gjithë popullit tonë. Dhe, kur t'ja kemi arritë, atëherë s'ka ç'na ban Turqia, as edhe çdo anmik tjetër. Unë mbarova. Rroftë populli!

Fjalët e tij u mbuluen nga duertrokitje të pareshtuna, thirrje, brohoritje të vazhdueshme. E, nga të katër anët, u ndëgjue:

— Rroftë Gjergj Kastrioti!

Askush nuk donte të largohej. Të gjithë donin ta zgjasnin sa ma shumë ate takim mallëngjyes e të zjarrtë, ate festë të lirisë së rifitueme. . .

Gjergji vuni re se drejt tij po afrohej një plak mjaft i shtymë në mote. E mbante për-krahu një djalë i ri. Kur ata të dy i qenë ma pranë, Gjergjit fytyra e plakut ju duk e njohun, e pame diku. Po ku? E, përnjiherë, u kujtue. . .

Plaku, me sy të mbushun me lot, i kapi dorën, deshi ta afrojë në buzët e tij, por Gjergji e mbajti në kohë.

Njerëzit shikonin me kërshtëri këte skenë. E nderimi i tyre për prijsin u rrit, kur vunë re sesi nuk e la në asnjë mënyrë plakun t'i puthte dorën.

Ky me za të dridhun e pyeti:

— Apo më njeh, Gjergj? U banë shumë vjet... Ndoshta...

Gjergji s'e la të vazhdojë:

— Të mbaj mend shumë mirë, or bacë!

— Atëherë, fale plakun e marrë, që erdhi e të mallkoi atje, që të bani haram edhe qumështin e nanës... Mirë thonë se i urti kurrë nuk ngutet...

— S'kam se ç'të fal, or bacë! Ti s'dije gja se ç'mendoja unë, se ç'blueja me vete... Ti kishe të drejtë me m'u zemrue... Të gjithë ata, që e duen vendin, do të kishin veprue si ti.

Plaku sikur u lehtësue nga një peshë e tmerrshme, që e ndrydhte, i merrte frymën. Pyeti, me gëzim:

— Pra, ti s'më mban mëni?

— Jo. As ty, as gjithë atyne të tjerëve si ti, që vinin të më takonin, të më qortonin, të më nxisnin, edhe nëse, ndonjiherë, më thonin ndonji fjalë të randë. Qortimet, nxitjet, fjalët e tyne të randa më tregonin diçka të madhe: populli s'flinte, priste, ishte i gatshëm. Jo, bacë, s'të zemrohëm, ji i qetë. Përkundrazi, ta di për nder për ato fjalë burrash, të daluna nga zemra.

Dhe e pushtoi me dashuni plakun, që kishte mbetë i habitun.

Ndërkaq, popullsia e qytetit, grupe-grupe

dëfrente: hidhte valle, këndonte me ate shpër-
thim gëzimi, që tani s'e pengonte ma njeri.

Nji jetë e ré po fillonte për qytetin, për
gjithë vendin. Gjergji e dinte se do të ishte e
përbame, ma shumë se nga kangë e valle, nga
lufta të vazhdueshme, të randa, të përgjaksh-
me. Por do të ishte **nji jetë e vërtetë**, që e
vlente çdo flijim. Me këte siguri e këte bindje
të thellë në shpirt, shkoi e u bashkue me gru-
pin e valltarëvet. ...

NJË USHTAR I VOGËL

Turqit po i afroheshin Krujës. Ishin dyndë me ushtri të madhe, me topa të papamë ndonjiherë.

Thonin se në krye të turqvet ishte vetë Sulltan Murati i dytë. Lajmet, që vinin, banin fjalë për 100.000 ushtarë. Disa mendonin se ishin 150.000. Sidoqoftë, ushtri kaqë të madhe turqit s'kishin dërgue ndonjiherë kundër Gjergjit.

Ky qëndronte gjakftohtë, i matun, i sigurtë si ngaherë. E, me këte qëndrim, ndikonte për të mirë edhe te udhëheqësit e tjerë, te vetë banorët e qytetit. Po kaqë për të mirë ndikonte edhe qëndrimi i Vrana Kontit, të cilin Gjergji do ta linte në krye të forcave, që do të mbronin qytetin.

Kishte mundësi, që qyteti të qëndronte i rrethuem për shumë kohë, për muej të tanë, ndoshta edhe një vit e ma tepër. Prandaj Gjerg-

gji dha urdhën që pleqtë e fëmijët ndën moshën 14 vjeçare të largoheshin.

Ishte një ditë para largimit të tij nga qyteti. . . Gjergji po inspektonte për të fundit herë trupat e vendosuna në Krujë. . .

Tue kalue nëpër një rrugicë, ju duk se i zuni syni, rrëshqitas, një fëmi, që, sa e pa, rendi me vrap.

— Ndal! — thirri Gjergji.

Por fëmia u zhduk.

— Silleni këtu atë fëmijë, — urdhnoi ai, — tue tregue me dorë nga ishte largue. E shfreu:

— Pse nuk janë zbatue urdhnat, që kam dhanë?

Mbas pak, përpara Gjergjit qëndronte një djalë rreth 12 vjetëve. Ishte trupnaltë, shumë i zhvilluem për moshën që kishte. Si gjatësi mund të krahasohej edhe me një burrë. Por e tradhëtonte fytyra e tij fare fëminore.

Prijsi e shihte me kërshtëri. Duhej të sillej ashpër me te. Veçse kishte në shprehjen e syve të atij çuni diçka të ambël, të veçantë. . . Megjithate. . .

— Pse s'u ndale, kur të thirra? — e pyeti. Ai heshti.

— Nuk e din urdhnin, që kam dhanë? — pyeti sërishmi, me za ma të rreptë, Gjergji.

Përsëri heshtje.

Ju afrue.

— Memec je? Fol se do ta pres kokën.

Atëherë çuni ngriti sytë, ja nguli, pa frikë,
Gjergjit e tha, i qetë:

— Ti s'je turk.

Gjergji e humbi gjithë «rreptësinë». S'u përmbajt dot. Shpërtheu në gaz. Qeshën edhe ata, që e shoqnonin. Buzëqeshi dhe fëmija.

— Qenke i zgjuet! — i tha Gjergji.

— Shqiptar të marrë nuk ka, — ja ktheu ai prapë.

— Qenke dhe i gojës, — e nguci Gjergji.

— Burri s'njihet veç në luftë, por edhe në kuvend, — ja pati përsëri çuni.

Përgjegjet e shpejta, të matuna e të urta të djaloshit i lanë mbresë të thellë prijsit. Nuk ishte gënjye, që në vështrimin e parë, që i kishte hedhë atij çuni.

— E shoh se s'ja dal dot me ty, — i tha.

Por fëmija i ndej gati:

— Por në qofsh Gjergji, gabim e ke!

— Sa për të qenë Gjergji, unë jam, vetë dora, — qeshi prijsi, — por, prapë. . .

— Atëherë don me u tallë me mue, — tha djaloshi.

— Pse mendon kështu? — pyeti Gjergji.

— Sepse Gjergji din me i dhanë përgjegje

me shpatë e me mend gjithë asaj krajlnije si asht Turqia e alamet Sulltani, jo ma një fëmije, — tha i qetë e me bindje çuni.

— E shoh se po don me më marrë me të mirë e me ma bamë qejfin, — foli prijsi si në lojë.

Veçse çuni u err në fytyrë e ja preu:

— Në konak tonë këto, qi po thue, s'i kemi pasë kurrë zakon.

«Bash malësor, — mendoj Gjergji, — i çiltër e me zemër në dorë e që s'duron ta prekë kush në nder.» E, kur mendoj kështu, ai djalosh sesi ju duk ma i afërt, sikur ta kishte njohë me kohë.

Gjergji i vuni dorën në kokë, i përkëdheli flokët e zes e të dredhun. Fytyra e çunit u çel. Sytë e tij shkëlqyen, muerën një shprehje të përzemërt, të kthjellët, mirënjohëse.

— Mos ma merr për keq, — i tha Gjergji, — unë s'e pata me gjithë mend... Si e ke emnin?

— Gjin.

— E gëzofsh. Pse s'shrove me të tjerët?

— Unë s'kam ku shkoj, as me ke të shkoj.

— Prit... si e ke mbiemnin.

— Lleshi.

— Ti je djali i Llesh Gjinit?

— Po, — u përgjegj djali, i pezmatuem.

Gjergjit ju kujtue çdo gja. Lleshi ishte vramë tre vjet ma parë, pothuejse në sy të tij, në një përlëshje me turqit. Ai, Gjergji, kishte shkue edhe për kryeshëndosh, ma vonë... E, pas një viti, Lleshit i kishte vdekë dhe e shoqja...

— Ku ke jetue deri tani? — e pyeti Gjergji.

— Ndër miq.

— Pse s'ke ardhë te unë?

— Ke boll punë e telashe ti... Te ne, s'ka vdekë kush për bukë.

Gjergjit i pëlqente gjithnji e ma shumë ky djalosh.

— Po tash ç'do të bash? — e pyeti.

— Desha të qëndroj në Krue.

— Ti e din se asht e ndalueme.

— E dij. Por unë s'jam i vogël. I kam mbushë 14 vjetët, dy muaj ma parë, — u përpoq të gënjejë ai.

Gjergji qeshi:

— Ti s'je ma shumë se 12 vjeç edhe pse ke lëshue shtat si burrë.

Djaloshi me dëshpërim nguli kambë përsëri:

— Jo, jam 14 vjeç... Më len këtu. Due të luftoj edhe unë kundër turqvet — dhe priti me ankth përgjegjen e Gjergjit.

Këtij i shkëpi një mendim.

Ju drejtue pjesëtarëve të gardës:

— Si thoni, shokë, a ta bajmë Gjinin pjesëtarin ma të vogël të Gardës, djalin e saj?

Ata u përgjegjën njizani të mallëngjyem:

— Po.

Gjini mbeti, për një ças, si i ngurruem. Pastaj, si të ishte shkundë nga një peshë e randë, që e kishte gozhdue në vend, u vërsul nga Gjergji t'i puthë dorën. Por ky e ngriti me krahët e tij të fuqishëm dhe e përqafoi. E pushtoi edhe djali i mallëngjyem.

Gjergji e uli përsëri në tokë. E i tha:

— Sa për të luftue kundër turqvet, dëshira jote do të plotësohet shpejt. Dhe unë e di se s'ke për ta turpnue emnin e tyt eti.

Djali tha vetëm:

— Të falem nderës.

Gjergji urdhnoi:

— Dhe, tani, pas meje.

Por, mbas pak hapash, u ndal. Me seriozitetin ma të madh, tha:

— Një shpatë për Gjinin.

Një nga anëtarët e Gardës i zgjati djalit shpatën e vet. Ky s'e muer. U suell nga Gjergji:

— Kam shpatën e tim eti. Po më dhe leje, po shkoj dhe e marr. Në një ças, do t'ju arrij.

— Mirë, Gjini, shko merre. E mbajç me nder.

Djaloshi fluturoi. Gjergji e ndoq me sy derisa u zhduk. Në vështrimin e prijsit pasqyroheshin miratim, dhimbje, dashuni e besim.

NJI NANË E THJESHTË SHQIPTARE

| shte natë. Vonë. Kruja flente.

«Kështu duket, — mendoj Skënderbeu, — por ajo s'flen. Ajo qëndron më kambë. E, me synin pishë, ban roje mbi te Vrana Konti».

Nji ndjenjë e fuqishme mirënjohje pushtoi zemrën e heroit. Sa shumë e donte Vrana Kontin, këte njeri sa të urtë, aqë edhe trim.

Skënderbeu e kishte lanë në Krujë të mbronte qytetin, ndërsa vetë, nga jashtë, sulmonte, në befasi, trupat turke, që, prej kohe, kishin rrethue Krujën.

Vrana Konti i kishte qenë gjithnji krahë Skënderbeut: në fushë të luftës, ndër kuvende, kudo me shpatën e me urtësinë e mençurinë e tij. Andaj e donte aqë shumë. Andaj, në këtë çast të vonë, mendonte për te me dashuni.

Jo, me Vrana Kontin në krye të atyne trimave, që mbronin qytetin, ky s'do të binte kurrë në dorë të anmikut. Dhe as do ta mposh-

te uria. Ai vetë, Gjergji, me ushtarët e tij do të lente gjithmonë një shteg çelë për të dërgue në qytet ushqimet e nevojshme.

Ishte, kjo, e treta natë, që Gjergji s'flinte. E, edhe për të ngranë, kishte hangër pak. Por s'ishte i lodhun. Ai, prej vitesh, ishte mësue me këte jetë. Me anmikun, që rrethonte Krujën, s'kishte kohë për prehje. E ai ishte i fuqishëm, i papërkulshëm. Ai ishte njeri, si gjithë të tjerët, por nga ata njerëz, që janë mësue ta kalojnë çdo vështirësi me fuqinë e vullnetit të tyne. Ushtarët e gardës së tij tregonin se, edhe në punë të gjumit, përdorte fuqinë e vullnetit të tij. Sa binte, e zente gjumi. E ngrihej, vetë, pikërisht në orën, që kishte thanë se do të zgjohej.

Edhe sonte, Gjini, tashma «djali» i Gardës, po i lutej të vente pak gjumë në sy.

Skënderbeu ju përgjegj:

— Për të fjetë, s'më flihet. Por, të të them të drejtën, për të ngranë do të haja diçka. Nji groshë jahni do më pëlqente shumë... Veçse asht vonë...

Gjini ja priti:

— Jo dhe aqë. Pastaj, mos ki kujdes. Malësorët s'kanë edhe aqë ngé të flenë në këto kohë. Di unë një vend, ku do të gjejme çka kërkon. Eja me mue.

Gjergji e ndoqi së bashku me disa pjesëtarë të Gardës.

Ndodheshin në një fshat malor, dy orë largë Krujës e ku kamba e turkut s'kishte mundë të shkelte.

Gjini u drejtue nga një shtëpi, që ndodhej në majë të një rrëpine.

Si u afruen, Skënderbeu ja pat:

— A do miq, o i zoti i shtëpisë?

Përgjegja nuk erdhi menjherë. Mbas një kohe, në krye të shkallëve doli një grue:

— Urdhnoni. Bukë e krypë e zemër.

Skënderbeu i tha Gjinit:

— Na prij! — dhe e ndoq.

Kur hynë mbrenda, vunë ré se s'kishte njeri tjetër. Grueja ishte një pesëdhjetëvjeçare. Dukej e plakun para kohe. Vetëm sytë i ndrisnin me një shkëlqim rinor në dritën e pishës.

— Liron'ju, burra! — u tha ajo.

Ata hoqën armët, simbas zakonit, e i vendosën në një skaj, të gjitha bashkë.

Skënderbeu e të tjerët u ulën rreth votrës. Në buxhakun tjetër, qëndroi ajo.

Për pak, s'foli njeri.

Pastaj, heshtjen e theu e zonja e shtëpisë.

Ajo pyeti:

— A u lodhët, burra?

— Pak, po, për besë, — u përgjegj, tue i buzëqeshë, Skënderbeu.

— Asht koha, — tha plaka.

E shtoi:

— A sot a kurrë.

Fliste thjeshtë, me za të premë. Çdo fjalë e saj dilte nga zemra, me bindje.

Skënderbeu s'ja ndante sytë. E, tue e kundruë, mendonte: — «Ja, ky asht populli. Fjalë pak e punë shumë. Sulltani e fuqitë e hueja çuditen pse ne fitojmë gjithnji. Po të na shihnin sonte, në këtë shtëpi të thjeshtë, po të ndigjonin si flet kjo plakë e vuejtun, do të kuptonin ku qëndron fshehtësia e ngadhnjimeve tona: te populli.»

E shkundi nga këto mendime zani i plakës. Ajo i fliste Gjinit:

— Mos u zoritni, burra. Për miqt, shtëpia asht gjithmonë çilë. Tash po jua shtroj sofrën. Nuk keni me më fikë për pak groshë e qepë.

E shtoi:

— Duhet të hani. Lufta don forcë. Duhet me e zhbimë sa ma shpejt këte farë të keqe. Si thue ti, trim? — ju drejtue, ajo, Gjergjit.

Pyetja e papritun e zuni ngushtë. Megjithkëte, ai e mori veten shpejt e ju përgjegj:

— Fjalë me vend, motër. Dhe ne do ta zhbijmë.

E, tue qeshë:

— Sa për të ngranë, me të thanë të drejtën, na ka marrë pak uria. Prandaj edhe ta behëm kaqë vonë. . .

Plaka ja preu fjalën:

— Për trimat e Gjergjit shtëpia asht çilë natë e ditë. T'ja thoni edhe atij, kur ta shihni.

Gjini deshi të flasë, por Skënderbeu i shtrëngoi fort krahun, sikur të donte t'i thonte: «hesht. . .» E ju përgjegj vetë plakës:

— Të falemi nderës, motër. Gjergji e din këte. Ne do t'ja thomi, sa ta takojmë.

Ajo ja nguli sytë, me dashamirësi. Pastaj, pyeti:

— Si asht ai?

Gjergji ju përgjegj:

— Njeri, si të tjerët.

Plaka buzëqeshi:

— Kështu më thonin edhe djemt e mi, kur i pyesja.

Gjergji desh ta pyesë, por ajo s'e la. Vazhdoi:

— Ata ishin me te. U vranë.

Ai u drodh, i mallëngjyem. Pyeti:

— S'ke njeri tjetër?

Ajo u përgjegj:

— Si s'kam? Kam Gjergjin e sokolat e tij.
Gjergji s'duroi ma. Tha:
— Më fal, motër.
— Plaka e shikoi me habi:
— Ti s'bane asgja të keqe. S'kam çka me
të falë.

— Po, motër, bana. Edhe nji herë, më fal.
Gjergji jam unë.

Ajo shtangu. I nguli sytë, si të kundronte
nji vegim të çuditshëm, të pakapshëm: Belbë-
zoi:

— Mos u tall me mue, o trim!
Gjergji u ngrit, e përqafoi:
— Nuk tallem, motër. Unë jam Gjergji.
Jo, ai s'kishte pse të tallej, ta gënjente.
Ai thonte të vërtetën, ai ishte Gjergji.

E pushtoi me ngashërim, me dashuninë e
thellë të nji nane, të nji motre. Lotët vërshyen
nga sytë e saj. Lotë të ngrohtë dashunie, gëzi-
mi. E shqiptonte: «Gjergji! Gjergji!».

Ajo i kapi dorën. Ai ndjeu lotët e saj të
rridhnin në të. Ajo pëshpëriste: «Falemnderit,
falemnderit, bir!..»

E, ndërsa ajo, e këputun nga mallëngji-
mi, qëndronte e hutueme, ai i mori dorën, ja
puthi.

Të tjerët vështronin të mahnitun ate ske-
në, në ate dhomë të thjeshtë, ndën dritën e

pishës. E tue pamë udhëheqësin e tyne, udhëheqësin e mbarë popullit shqiptar, ndërsa puthte dorën e asaj plake, e ndjenin edhe ma të afërt, ma të dashun, ma të tynin. Sikur ai t'u kishte thanë të hidheshin në zjarr, do ta kishin bamë pa kurrfarë ngurrimi. . .

...Biseduen deri vonë, aty rreth votrës, shtrua kambëkryq, si në një familje të vetme.

E, tue ndigjue ate nanë të thjeshtë të flasë për djemtë e saj, për dashuninë, që ata kishin për te, Gjergjin, për trimninë e heroizmin e tyne, Gjergji bindej edhe ma shumë se, deri sa kishte mbështetjen në njerëz të tillë, kamba e turkut s'do ta shkelte kurrë Shqipninë. . .

* * *

U ngrit shpejt.

E ndjeu vetën të freskët. Me pak orë gjumë, kishte kalue lodhja e kaqë ditëve.

U ngritën edhe Gjini e të tjerët.

Gjergji i tha Gjinit:

— Më vjen keq për te. Ajo do të jetë lodhë. Ra pas nesh. Por, prapë, s'kemi si shkojmë pa u përshëndetë me te.

Sikur të kishte ndëgjue fjalët e tij, ajo u

shfaq në derë. Tue buzëqeshë, u tha:

— Mirëmëngjezi. A pushuet ndopak, burra?

Gjergji ju përgjegj:

— Mirëmëngjezi. Kemi pushue s'ka ku shkon ma mirë.

Tue i vu dorën në sup, dashamirës, shtoi:

— Tash, Loke, na fal, se na duhet me shkue. Të falemi nderës për mikpritjen. Të ardhshim gjithnji për të mirë .

Ajo u përgjegj:

— Me nderë qofsh, o Gjergj, dhe e mira të gjetë. Veç pritni pak, se s'ban kështu me u largue gojëthatë.

— S'na pret puna, Loke. Mos të të vijë keq.

— Mirë, Gjergj, ti e din vetë... Veç... e pata me ty një fjalë...

Ngurroi pak. Gjergji i hodhi një vështrim pyetës.

Plaka tha:

— Due me ta lypë një nderë...

— Fjala jote për mue do të jetë urdhën.

— Atëhere po të za në fjalë. E di, Gjergj?

Unë s'jam ma e ré. Ata, po, dy djemt e mi, ishin në lulen e rinisë... Por, ta dijshe, s'kam me i turpunue. Edhe unë kam për t'u gjet për diçka... Më merr me vete...

Nji valë e ngrohtë mallëngjimi i përshkoi Gjergjit gjithë trupin.

Ishte e kotë t'i kundërshtonte. Ai e dinte, se, po të vepronte kështu, do ta fyente. I prekun, ju përgjegj:

— Mirë, Loke. Kur të jesh gati, s'ke me e pasë vështirë me më gjetë.

— Unë gati jam, Gjergj.

E, si të parandjente pyetjen e tij, shtoi:

— Sa për shtëpinë, s'e gjen gja. E, në e gjetë, s'mbetet nana pa strehë.

Gjergji s'foli. S'kishte ç'të thonte, mbas fjalëve të saj. E pushtoi me dashuni e, ndër-sa ndjeu se një drithmë gëzimi përshkoi trupin e saj, tha:

— Atëherë, na prij, Loke!

KRAHU I GJERGJIT

1

Sulltan Muratit i kishte mbetë merak. Mendonte se shpata e Skënderbeut kishte diçka të veçantë. Po të mund t'ja merrte, me një farë mënyre, Skënderbeu s'do të ishte ma ai i pari.

I dërgoi Gjergjit një letër, shoqë me gjithfarë dhuratash. I shkruente se e «çmonte» shumë, se donte ta kishte «mik», prandaj po i dërgonte edhe këto dhurata; kurse prej Gjergjit, nuk donte gja tjetër, veç shpatës së tij.

Gjergji e kuptoi «dredhinë» e Sulltan Muratit të dytë. Nuk ishte kaqë e hollë sa mos ta kuptoje. Por bani sikur s'e muer vesh dhe i dërgoi shpatën e tij. . .

Kur e mësuen ngjarjen, shumë nga shqiptarët u dëshpëruen. Pat nga ata, që ja thanë hapur Gjergjit mospëlqimin e tyne. Madje, ndonjani foli dhe ma ashpër:

— Si t'i japësh shpatën tande të tmerrshme Sulltanit?

— Ajo shpatë i duhet Arbnit!

— Po tash, ç'do të bash pa te?

Pyetje të tilla vazhduen për një kohë.

Gjergji i la të qetësohen, pastaj tha:

— Më sillni një dem. Zgjidheni sa ma të madh e ma të fuqishëm.

Prunë një dem të racës. Ishte aqë i bashëm, sa vështirë se do të kishin mundë ta mbanin dhjetë burra.

Ç'donte të bante me te Gjergji?

Të gjithë prisnin.

Ai tha përsëri:

— Më jepni një shpatë.

I zgjatën disa.

Gjergji kapi të parën, që i zuni dora. Ju afrue demit të lidhun. E qëllloi vetëm një herë... E, me një të rame, e ndau dysh.

Turma mbeti e shtangun. Pastaj shpërtheu një britmë e përgjithshme:

— Rroftë Gjergji!

Gjergji u bani me shenjë të heshtin. Pastaj, tha:

— Sulltan Muratit i dërgova shpatën, por jo krahun. E s'asht puna as për krahët e mi. Sado të fortë që të jenë, ata s'vlejnë pa krahët tuej, pa mendjet, pa zemrat tueja. Forca ime qëndron në forcën tuej. E forcën tonë Sulltan Murati s'e thyen dot as me... shpatën time.

SKËNDERBEU DHE BALLABANI

1

Ballaban Pashës, ma në fund, po i plotsohej dëshira: në krye të ushtrisë turke, ai do të ndeshej, ballë për ballë, me Skënderbeun. Dhe do ta thyente ai, Ballabani, për të parën herë. Sulltan Mehmeti i dytë do të çmendej nga gëzimi. E, atëherë, nami, lavdia, të hollat s'do të kishin fund...

Ballabani e dinte se Skënderbeu e përçmonte, e quente **tradhëtar**. Mirë, do të shihte i pathyeshmi Skënderbé se ç'ishte në gjendje të bante **tradhëtari**. Do t'ja shpartallonte ushtrinë, do ta bënte për turp.

I erdhi një mendim.

U drodh nga gëzimi.

Po, kështu do të vepronte. Do ta ftonte Skënderbeun në dyluftim. E do ta mundte.

Ai e njihte mirë fuqinë e Gjergjit. Për këtë, tashma, tregoheshin legjenda.

«Por edhe unë s'jam i pakët», mendoi.

Përveshi krahët e miratoi musklat.

«Po, do ta ftoj në duel», vendosi.

Doli nga shatorri.

Kishte ague një ditë e bukur. Mjergulla po rrokullisej mal më mal. Majat e tyne kishin fillue të shkëlqenin nga rrezet e kthjella të diellit.

«Vend i bukur, — mendoi Ballabani, — i egër, por i bukur. Dhe Sulltani do të më bajë këtu të parë, mjaft t'i heq qafe Skënderbeun».

Përplasi duert.

Erdhi me nxitim qatipi, gjithë temenà.

— Më gjej një lajmëtar, — e urdhnoi Ballabani. — Të jetë i shkathët e i gojës. Do ta çoj te Skënderbeu. Do ta ftoj në duel.

Qatipi i hodhi një shikim të shpejtë, të fshehtë. Ai shikim sikur donte të thonte: «More, a asht në vete ky?»

E njihte mirë Ballabanin. E dinte se asht mburracak e inatçor. Por ja kishte frikën, prandaj përgjegji:

— Peqe, pashà!

Letra, që Ballabani i dha lajmëtarit për t'ja çue Gjergjit, ishte mbushë me fyemje e me fjalë të mëdha. Ndër të tjera ai i shkruente: «...Dhe, atje në mejdan, me një të qëllueme

të shpatës, do të ta këpus kokën. Do ta shkoj në hu e do t'ja dërgoj peshqesh Sulltanit tonë të ndritshëm.»

2

Gjergji mori letrën e Ballabanit, e lexoi e qeshi. Pastaj ua dha shokëve të tij të afërt ta lexonin me radhë. Mbasi ata e mbaruen së lexuemi, pyeti:

— Ç'thue ti, Vrana Kont?

— Gjergj, ti nuk mund ta ulësh veten të bash dyluftim me një ndyrësinë e tradhëtar si Ballabani.

— Po ti, Lekë? — pyeti prapë Gjergji.

— I urti Vrana Kont foli edhe për mue. . . e, besoj, për të gjithë në.

— Kështu asht, — thanë të tjerët.

— Por, prapë, duhet t'i përgjigjemi diçka Ballabanit.

— Përgjegja ma e mirë asht ta sulmojmë, të shpartallojmë ushtrinë e tij e atij t'i presim kryet siç e meriton tradhëtari i vendit të vet, — shfreu Lekë Dukagjini.

Gjergji qeshi.

— Jo, jo, një përgjegje i duhet dhanë. E unë do t'ja jap, një të tillë, që ta mbajë mend

gjithë jetën. I jepni për të ngranë e çonie të pushojë lajmëtarin sa të pregatis përgjegjen. . .

3

Ballabani e ndjente veten të shqetësuem. Pse po vonohej kaqë shumë lajmëtari? Mos i kishte ndodhë gja? Mos Skënderbeu i kishte punue ndonji rreng? Por, sado që e urrente Skënderbeun, prapë e dinte se ai nuk ishte nga ata, që presin në besë lajmëtarët e kundërshtarët. Jo, diçka tjetër do të kishte ngjamë. . .

Nji kalorës u duk në largësi. Duhej të ishte ai. Ballabani priti me ankth.

Lajmëtari u afrue. Por ç'ishin ato sende të çuditshme që po sillte me vete?

Tradhëtari zgurdulloi sytë. Lajmëtari, mbasi e përshëndeti me nderim e me frikë, i dha një trastë e një kërrabë bariu.

— Ç'janë këto? Ku i gjete? — pyeti me zemrim Ballabani.

— Nuk i gjeta, pasha, m'i dha ai. . . qafiri, Skënderbeu, për ty. Unë s'desha t'i marr, por ai më urdhnoi: «Merri, merri, mos e zgjat, Ballaban Pasha, — më tha, — do të të japë një peshqesh të mirë.»

— Hajvan! — shfreu Ballabani.

— Po unë... — deshi të shfajsohej lajmë-
tari.

— Mbylle gojën, se ta preva gjuhën...
Po ndonji letër për mue s'të dha?

— Më dha, më dha... — belbëzoi me frikë
lajmëtari dhe nxori nga gjiu një letër e ja
zgjati.

Ballabani e mori me dorë të dridhshme, e
hapi, e lexoi me inat e tu gulçue këto fjalë,
që i shkruente Skënderbeu: «Ma mirë bari me
kërrabë e me një trastë në atdheun tand, sesa
pasha e tradhëtar në vend të huej.»

Tani e kuptoi edhe ma mirë Ballabani se
ç'kishte dashë t'i thoshte Skënderbeu tue i dër-
gue kërrabën e trastën e bariut. Skënderbeu
donte t'i kujtonte, me këte, se ai, Ballabani
ishte nga Arbëria, se kishte mohue vendin e
vet, se ishte bamë tradhëtar...

Ballabanin e pushtuen një zemrim e një
urrejtje e papërmbajtshme. E humbi fare. U
tërbue. Filloi t'i dalë shkumbë nga goja. E vër-
vitej tue klithë: «Unë jam turk turk... Ai ka
frikë nga unë, e di se do ta mund, do ta turp-
noj... Prandaj m'i dërgoi këto, që të mos bajë
duel me mue... Qafiri... Qafiri... Por unë do ta
ftoj përsëri... përsëri.»

Lajmëtari e ndihmësit e Ballabanit kishin
mbetë të shtangun. Askush s'guxonte të fliste.

E dinin se Ballabani, në zemrim e sipër, këdo, që do të kishte guxue të hapte gojë, do ta kishte vramë me dorë të vet. Prandaj e lanë sa të qetësohej.

Kur filloi të vijë në vete, i tha qatipit:

— Shkruej.

E, mbasi ky u ba gati, i diktoi këto fjalë për Skënderbeun, tue shfry, herë pas herë, me fjalët ma të ndyta: «Ndëgjo, or qen arnaut! Leni llafet e dil në mejdan. Të ka hy frika për palcë, prandaj s'don të matesh me mue. Por, ta dish, or qafir, se po s'erdhe nesër në sabah, në të gdhimë, do t'i tregoj gjithë botës se Skënderbeu asht mburracak e frikacak. Me fuqinë që do të më japë i Madhi Allah, koka e nji qeni të pabesë, si ti, do të rrokulliset nesër ndër kambët e mia.»

Kur qatipi mbaroi së shkruemi letrën, Ballabani i vuni myhyrin e vet. Thiri lajmëtarin, që qëndronte i tmerruem në kambë para tij, dhe i tha:

— Na, çoja Skënderbeut.

Lajmëtari ngriu më vend. U lut:

— Aman, pasha, mos më ço ma atje.

Ballabani s'priti as të mbarojë. I dha nji të goditun, me shpatën e tij të randë, mu në mes të ballit. Gjaku shpërtheu si uji nga nji shatërvan. Lajmëtari ra i vdekun përdhe. Ba-

llabani i hodhi nji shikimi përçmues, fshiu shpatën në shallvaret e lajmëtarit, që porsa kishte vramë, e tha me za urdhnues e kërcnues:

— Qatip! Nji tjetër!

Qatipit s'i kishte mbetë gjak në fytyrë nga frika. Ishte bamë limon i verdhë. Qëndronte me gojë të mbyllun, sikur t'ja kishte qepë njeri. Mjekra e bardhë i dridhej. Kujt t'ja vente gishtin?

Ballabani përsëriti, i tmerrshëm:

— Ndëgjove, qatip? Nji lajmëtar tjetër.

Qatipi hodhi vështrimin rreth e qark. Në sytë e të gjithëve pasqyrohej frika.

— Nji lajmëtar për Skënderbeun! — tha me zë të mekun.

Asnji s'foli.

— Burracakë! — shpërtheu Ballabani. — Lepuj! Ja ç'jeni, të gjithë, lepuj!

Pastaj ju drejtue qatipit:

— Do të shkosh ti!

Qatipit qe tue i ramë të fikët. Se si mund të qëndrojë më kambë, as ai vetë s'do të kish-te dijtë ta thonte. Ju rënqeth i gjithë trupi. Veçse s'kishte ç'të bante, do të shkonte; ma mirë të vente si lajmëtar te Skënderbeu, sesa ta vriste Ballabani.

Por, në këte ças, u ndërgjue nji za:

— Ma jep mue letrën, qatip.

Ishte një djalë i ri. Ja kishte ngulë sytë qatipit me keqardhje përzimë me një farë përbuzje.

— Mirë! — tha Ballabani, shko. Jepja letrën, qatip!

E, tue u sjellë nga djali i ri:

— Dhe mos u vono. Ec sa ma shpejt.

4

Mbasi mbaroi së lexuemi letrën e Ballabanit, Gjergji u tha shokëve:

— S'ke ç'i ban! Ballabani e paska vendosë të ma presë kryet.

— Ti s'mund të ndeshesh me te, — kundërshtoi përsëri Lekë Dukagjini. — Ti i duhesh Arbnisë. Njimijë qena si Ballabani s'vlejnë as sa një thue i yt, Gjergj!

Edhe shumë të tjerë përkrahën mendimin e Lekës.

Gjergji ju afrue këtij, i vuni duert në supe e i tha:

Një ditë, si gjithë njerëzit, edhe unë do të vdes, por s'ka për të qenë dora e një tradhëtari si Ballabani, që do të ma shkurtojë jetën, megjithëse flet fjalë të mëdha. Nesër unë do të matem në dyluftim me te... E, kjo, për të

parën herë, do të kursejë jetën e sa luftëtarëve tanë... Kur të mundet Ballabani, ushtria e tij do të shpartallohet. Si thoni?

I pari e mori fjalën Vrana Konti:

— Gjergji ka të drejtë, — tha. — Ballabani e teproi me mburrjet e tij. Le ta njohë fuqinë e Gjergjit.

Kështu u vendos. Dyluftimi midis Gjergjit e Ballabanit do të bahej të nesërmen në agim. Këte vendim përmbante letra, që i dorëzoi Gjergjit lajmëtarit të Ballabanit.

5

Sipas rregullave e zakonisht të atëherëshëm, ushtritë qëndronin përballë njana-tjetrës. Në mes tyre kishin lanë të zbrazët një hapësirë të madhe. Aty do të zhvillohej dyluftimi midis Gjergjit e Ballabanit.

Ballabani, i hypun në një kalë shtatmadh e pullali qëndronte fodull, tue pritë që të jipet shenja. Me sjelljen e tij sikur donte t'u thonte ushtarëve të Skënderbeut: «Kaqë e pat edhe prijsi i juej. Erdhi fundi i tij...» Por mbrenda vetes ndjente një shqetësim të çuditshëm. S'e kishte ma ate sigurinë e një dite ma parë. Sa ma tepër kalonin çaset, aqë ma shumë e kup-

tonte se ishte ma e lehtë të luftoje me fjalë me Skënderbeun, se sa ta kishe aty ballë për ballë.

Gjergji qëndronte i qetë. E, me qetësinë e tij, zhdukte edhe frikën ma të vogël, që kishin për te, trimat e tij. Në pamjen, në qëndrimin e tij kishte një siguri të madhe, një besim të thellë në përfundimin e dyluftimit. E, në të njëjtën kohë, s'kishte asgja mburrëse. Ai ishte i thjeshtë, si ngaherë, e të dukej se s'do të bante, pas pak, dyluftim, ai, por një tjetër, e se ai kishte ardhë për të pamë. . .

. . . Shenja e pritun u dha.

Kuajt u lëshuen turravrap, tue hingëllimë si të harlisun e tue ju afrue njani-tjetrit. Ata ngritën ré të mëdha pluhuni.

Pjesëtarët e të dyja ushtrive mbajtën frymën, tue pritë, me ankth, përleshjen e afërt.

Lekë Dukagjini i shtrëngoi krahun Vrana Kontit.

— Rri i qetë, Lekë. Gjergji do ta rrëzojë përdhé me të qëlluemen e parë, — i dha zemër, tue i folë me ate zanin e tij të qetë e të sigurtë. . . — Por, shih, shih ç'po ndodh. . . A nuk të thashë?

— Dhe, me të vërtetë, po ndodhte diçka e çuditshme. . .

Ballabani ishte kthye së prapthi e i kishte

dhanë kalit me të katra në drejtim të kundërt...

Ç'kishte ngjamë me te?

Kur kishte pamë përpara tij Gjergjin, mbi kalin, që kishte çuem dy kambët e para, si të donte me e përpimë, kur kishte pamë tue shkëndijue shpatën e Gjergjit, kur kishte takue vështrimin e syve zhgjetues të fatosit, që i dukej se po i nguleshin në zemër, kur kishte ndëgjue kreshnikun t'i thotë: «Hajt, pra, o qeni renegat!», Ballabanit i ishte dukë se po çahej dheu për ta gëlltitë, se po i ikte mendja... E, atëherë i trullosun, i dërmuem, i friksuem për vdekje, kishte pasë vetëm një mendim: të shpëtonte nga vdekja.

Mbas kësaj skene, ushtria e Gjergjit shpërtheu në një brohori, që tronditi malet.

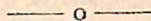
Ashtu si derdhet nga qielli shqiponja, ashtu si një re që ulet nga majat e maleve e lëshon shiun me furi, ju vërsul edhe Gjergji Ballabanit, që rendte, rendte si i shkalluem.

E arriti në një bregore. E ndjeu tue dihatë si një qen me gjuhën të nxjerrun jashtë. Me një të rame i rrëzoi shpatën me kaqë fuqi, sa që ra përdhe edhe vetë ai, Ballabani.

Ky, i friksuem, se mos Gjergji po e qëllon ashtu, në tokë, të çarmatosun, tue mos dijtë e tue mos qenë në gjendje të kuptojë se kreshniku s'e ndynte dorën në ate mënyrë, filloi për-

sëri vrapin, vrapin e një të çmenduni, pa dijtë se ku vete, tue ngamë e tue u rrëzue e tue u ngritë përsëri për të rendë gjithnji, për të gjetë një brimë se ku të futej.

E, ndërsa ushtria e komandueme prej tij, e mbetun pa udhëheqës, e tronditun nga ikja e turpshme e tij para Gjergjit, lëshohej në pikë të vrapit e shpartallueme, për të shpëtue kokën, Ballabanit i dukej se mbas tij nuk rendte vetëm Skënderbeu, por se po e ndiqnin gjithë shqiptarët, që mbanin në dorë nga një kërrabë e nga një trastë prej bariu...

FUNDI

1

Pararoja turke zu vend në afërsitë e Krujës. Ajo kishte marrë një urdhën të premë nga Sulltan Murati II që të rrethonte kryeqytetin e Skënderbeut, të mos linte të hynte as miza në te.

Kësaj radhe, Sulltan Murati kishte vendosë «t'i lante duert me Skënderbeun».

Por ky e mendonte ndryshe.

Puna e parë, që kishte bamë, kishte qenë kjo: tri ditë, përpara se të vinin kalorësit e pararojës së ushtrisë turke, Gjergji kishte urdhnuar që të pritej bari, rreth e qark Krujës, në një largësi më shumë se njëzet kilometra. Kështu që 30.000 kalorësit turq nuk gjetën dot ushqim për kuajt e tyre.

Që, kjo, një ndër «dredhitë» e shumta, që Gjergji përdorte në luftën kundër turqvet. Shumë nga kuajt ngordhën. E, në këte mënyrë, një

pjesë e kavalerisë anmike u ba e padamshme.

Kur erdhi Sulltan Murati me pjesën ma të madhe të ushtrisë e pa se ç'kishte ndodhë, u zemrue përsëtepërmi. Ai kishte sjellë me vete mbi 100.000 ushtarë, përveç mijra e mijra shërbëtorëve, nëpunësve, funksionarëve. Të gjitha trupat turke i kalonin 150.000 vetët.

Veçse, Sulltan Murati u bind shpejt, se fillimi kishte qenë i keq. Kështu s'mund të fitojë kundër Skënderbeut.

Mblodhi krenët e ushtrisë e ua tha troç:

— Nëse, edhe kësaj herë, Skënderbeu do të fitojë, do t'ju pres kryet të gjithëve.

Askush s'guxoi të hapë gojën.

Atëherë, ai vazhdoi, ma me zemrim:

— Kemi kaqë vjet, që jemi bamë gazi i këtij pis arnauti!... Ne, fuqia ma e madhe e botës. Por do t'ja tregoj unë vetë, qafirit, me që ju hani bukën kot e s'jeni të zotët as ta gudulisni.

E, tue rrahë gjoksin, shtoi:

— Plani im do ta dërmojë ate të padinë. Keni për të pamë.

2

Kruja, shpejt, qe rrethue nga artileria. Përveç topave të përdorun edhe ma parë, Sull-

tan Murati përdori edhe dhjetë topa të rinj, të përbindshëm. Topa kaqë të mëdhej, deri në atë kohë, s'kishte përdorë asnjë ushtri. Nji breshëri gjylesh filloi të qëllojë muret e qytetit. Shumë gryka topash të rij u drejtuen nga porta e vetme e kalasë.

Ishte nji zhurmë që të shurdhonte. Ishte si nji gulçim i tmerrshëm, që trondiste tokën për kilometra e kilometra larg. Diçka e tillë as ishte pamë, as ishte ndëgjue kurrë.

Sulltan Murati qëndronte përpara shatorrit të tij të madhe e të stolisun dhe fërkonte mjekrën nga gëzimi. Herë pas here pyeste njerëzit e tij:

— Sa do të mund të qëndrojë qafiri?

E përgjigjet po vetë:

— Kaqë e pati. I erdhi fundi. Qyteti do të dorëzohet. Arnautët mbaruen. S'ka kush ma pret udhën për në Itali. Gjithë Evropa do të bahet imja. T'ja dijë për nder këtij qafiri, që e mbrojti deri tani.

Veçse «qafiri» s'e mendonte kështu. E ndryshe e mendonte dhe Vrana Konti, që Gjer-gji e kishte lanë në krye të forcave, të cilat mbronin qytetin.

Ata, që i qenë pranë Vrana Kontit në ato ditë vendimtare, tregonin ma vonë se ishin habitë me qetësinë, sigurinë, vendosmëninë e tij.

Për Vrana Kontin, sulmi i rreptë i artillerisë turke s'kishte ardhë i papritun. Ai kishte njohtime të sigurta mbi numrin e cilësinë e topave të anmikut. Dhe, i bindun se njeriu ngadhnjen mbi çdo armë, kur mbron atdheun e vet, kishte marrë, në të njejtën kohë, të gjitha masat. Kruja ishte mbushë me llogore të thella, të mbulueme me rrasa të mëdha e të trasha. Ledhet e kalasë ishin sigurue. Kruja do t'i bante ballë, pa tjetër, atij rrebeshi. Trimat e saj nuk dotë jepeshin. Ai e lexonte në sytë e tyne. Ishte një betim i heshtun, pa zhurmë, pa fjalë.

Vrana Konti e dinte se shumë prej tyne do të binin, ndoshta, edhe ai vetë. Por për diçka ishte i sigurtë: Kruja s'do të jepej. Ushtritë turke s'do të hynin dot në te.

Ishte pikërisht kjo bindje, që i jepte atë qetësi, atë siguri, atë vendosmëri shembëllore e frymëzuese për të tjerët. E, ndërsa gjyket përplasheshin mbi ledhe e rrasa, atë do ta shihje të shkonte sa kënde, sa andej, në mes të luftëtarëve, i gatshëm t'i ndihmojë, t'u gjendet, t'u japë zemër. Prania e tij ishte nxitje për të qëndrue, për të luftue, për të ngadhnjye. Të gjithë të rrethuemit e Krujës e dinin sa shumë e donte dhe e çmonte Gjergji i tyne Vrana Kontin. Dhe, në këta çaste kaqë të randa e

kaqë heroike për qytetin e parë të Arbnit, ata e kuptonin edhe ma mirë, edhe ma thellë pse prijisi i tyne i madh e donte dhe e çmonte kaqë shumë këte trim kaqë të urtë.

Për katër ditë artileria turke qëlloi qytetin. E për katër ditë e net me radhë Vrana Konti s'pushoi, s'vuni gjumë në sy.

Ditën e katërt breshnia e gjyleve mundi të hapë një të çame të madhe në një nga muret e kalasë. Sulltani urdhnoi:

— Në sulm!

E një mori e madhe trupash turke u derdh përpara. Por s'pati bamë veçse pak hapa, kur krejt pa pritë, shpërtheu, prapa, një britmë e fuqishme, tronditëse, e rreptë. Turqit s'patën kohë të kthejnë as kokën. Sikur të kishin dalë nga gjini i dheut, 5.000 kalorës shqiptarë u derdhën, fluturimthi, mbi ta. Në krye të tyne qëndronte Gjergji. Me goditjet e tmerrshme të shpatës së tij pastroi rrugën. Vrana Konti, që ishte i bindun se Gjergji, sipas planit të përpunuem ma parë së bashku, do t'i vinte në ndihmë në çasin e duhun, në krye të një pjese të të rrethuemve, duel nga kalaja. Ushtria turke u gjet midis dy zjarresh. Trimnia, sulmi i befasishëm, banë punën e vet.

Sulltan Murati, tue pamë se turqit e kishin pisk, urdhënoi të hidheshin në sulm 4000

kalorës. Qe e kotë. Kavaleria turke u zhduk nga trupat e Gjergjit e të Vrana Kontit.

Beteja e asaj dite përfundoi keq e ma keq për turqit. Këta jo vetëm që s'e muerën Krujën, por, për shumë ditë, e patën të vështirë të riorganizoheshin. Megjithkëtë, Sulltan Murati nuk e lëshoi veten. Mbasi kaloi dëshpërimi i humbjes, ai ju vu punës për një sulm të ri, edhe ma të rreptë. Qe një përgatitje e ethshme. Ai merrej vetë me çdo gjë.

— Këte radhë, do ta marrim pa tjetër Krujën, — u thoshte ndihmësve të tij, sikur të donte t'u jepte zemër, të ngjallte te ata besimin e maparshëm, tani të tronditun aqë shumë.

Të nesërmen do të fillonte një mësymje e re kundër kalasë. Murati ishte i bindun se mbrojtësit e saj do të kapeshin në befasi.

Ndodhi e kundërta. Si Vrana Konti, si Gjergji, dinin çdo lëvizje të anmikut. Ata kishin krijuar një rrjetë të gjanë informatorësh.

Pikërisht për këtë, Gjergji s'i la kohë Muratit ta sulmojë. E sulmoi ai vetë, në befasinë ma të madhe. E, përsëri, Sulltani pati humbje të randa.

Gjithashtu, Gjergji, kur ata s'e prisnin, u delte përpara karvaneve të turqve ngarkue me ushqime dhe i shtinte në dorë. Trupat e

udhëhequna prej heroit të ndamë në grupe të vegjël, në mes të natës, fshehtas e me guxim, vërsuleshin në kampin anmik, vrisnin, u vinin zjarr çadrave, depove me ushqime.

Skënderbeu, tue veprue kështu, kishte për qëllim të mbante gjithnji në frikë e tension trupat turke, të bante të kuptonin se përpjekja e tyre ishte e kotë. Dhe po ja arrinte qëllimit...

3

Ai që, ndoshta, e kuptoi i parë kotësinë e këtij rrethimi të Krujës që vetë Sulltan Murati II. Natyrisht, s'ja tha askujt. Ai ishte këkëfortë e ngulmues i madh. Ai e shihte, e ndjente disfatën e tij, por s'donte t'ja pohonte njeriu, s'donte të përulej ai, Sulltani, që kishte nënshtrove kaqë vende.

Ditët, javët, muejt kalonin... Ushtria e tij kishte pësue aqë shumë humbje, sa s'kishin të numrue. E do të pësonte gjithnji e ma tepër. Ishte e kotë. As lufta, as rrethimi s'i mposhtnin dot qafirët e Skënderbeut...

Kishte mbetë vetëm një rrugë... Do ta provonte edhe këte... E, nëse nuk i dilte, atëherë kushedi si do t'i vinte fundi kësaj pune...

Po, duhej të provonte, megjithëse, në vete, dyshonte se do të mund tua dilte ndanë.

Ishte natë. Vonë. Nji heshtje e thellë sundonte rreth e qark. Sulltan Murati qëndronte në minder, në shilte të buta e mbështetë në jastekë. Njerëzit, që kishte çue të thërriste, hynë në majë të gishtave. Ai bisedoi gjatë me ta...

4

Po të hyje në ate orë të vonë në Kala të Krujës, në dukje, s'do të veje re asgja të jashtëzakonshme. Përshtypjen ma të madhe, ndoshta, do ta kishte bamë numri i madh i rojeve në gatishmëni luftarake. Sa për të tjerat, do të të ishte dukë gjithshka si në nji natë të zakonshme.

Pjesa e banorëve, që kishte mbetë në qytet, flente. E kjo s'ishte shkujdesje, por besim. Në shenjë ma të parë, mbas pak sekondash, çdonjani do të kishte rrëmbye armën e tij e do të ishte kthye në ushtar.

Për këte ishin të bindur si Vrana Konti, si ndihmësit e tij, që ende vinin e bisedonin për punët e luftës.

Ndërkohë, nji nga bashkëpunëtorët e ngu-

shtë të Vrana Kontit hyni mbrenda, ju afrue e filloi t'i pëshpërisë diçka.

— Fol me za të naltë! — i tha Vrana Konti.

— Turqit erdhën. Kërkojnë të vijnë të bisedojnë me ty.

— Thueju të hyjnë.

Mbas pak u futën mbrenda tre turq. Ata e përshëndetën. Ai, që dukej si i pari i tyre, tha pastaj:

— **Mendova se do të mund të flisnim vetëm.**

— Çdo gja, që do të më thoni, mund ta ndëgjojnë edhe shokët e mi.

Përgjigja e Vrana Kontit ishte e preme. Turkut s'i erdhi mirë. Por edhe urdhni i Sulltan Muratit ishte po kaqë i premë. Duhej gjetë mënyra si me fillue bisedën...

Tue vumë re turbullimin e turkut, Vrana Konti tha ftohtë e si me bezdi:

— Po pres!

Turku s'pat si t'ja bajë. U detyrue të flasë, pa mundë me e fshehë dot nervozizmin e tij.

— Besoj se u muerët vesh ç'ngjau sot...

Priti që ta pyesnin. Por kot. Asnji s'hapi gojë. Atëherë u përgjegj po vetë:

— Skënderbeu sulmoi sot një pjesë të ushtrisë sonë. Në përleshje e sipër u vra.

Heshti. Pa një nga një kundërshtarët për të hetue se ç'përshtypje u kishin bamë fjalët e tij.

Me gjithë porosinë e Vrana Kontit, Bacës Ndue s'ju durue pa pyetë me qesëndi:

— Kur e ke pa këte andërr?

Turku, si ta priste një përgjigje të tillë, kundërshtoi, aty për aty:

E pashë vetë, me sytë e mi. E panë edhe këta.

Dy turqit e tjerë pohuen me nxitim.

Vrana Konti s'e prishi gjakun. Kapi për krahu bacën Ndue, që deshi të thotë diçka, e pyeti:

— Atëherë, pse keni ardhë këtu?

— S'kuptoj, — tha prijsi i turqve.

— Po jua shpjegoj unë qartë, atëherë. Po të ishte vramë Skënderbeu, ju s'do të kishit ardhë me bisedue, por do ta kishit mësyje menjherë Krujën. E kuptuet tani? Kjo që më thatë asht një gënjeshtër e trillueme keq... Unë kujtova se kishit për të më thanë diçka tjetër...

Turku e muer vesh se vërtet, trillimi i tij, a ma mirë i Sulltan Muratit, kishte qenë një trillim fatkeq. Këta, edhe sikur ta shihnin vërtet me sy të vdekun Skënderbeun, s'do ta kishin besue... Kjo përrallë duhej lanë mënjanë... Vrana Konti i kishte lanë një shteg me fjalët

e tija: «Unë kujtova se kishit për të më thanë diçka tjetër. . . Duhej përfitue. Prandaj shtoi:

— Vërtet, unë desha të bisedoj edhe për diçka tjetër. . .

— Po ju dëgjoj.

— Unë besoj se do të merremi vesh. . . Gjendja e juej asht e vështirë. . . Sa do të mund të qëndroni?

— Ti mos e lodh mendjen për këtë! — shfreu baca Ndue.

— Lene të flasë, — ndërhyri Vrana Konti E, tue ju drejtue turkut, tha ftohtë: Vazhdoni.

Tjetri sikur mori zemër. Zani i tij tingëlloi ma i sigurtë:

— Sado që të qëndroni, ne, prapë, do ta marrim Krujën. Por. . . na vjen keq për ju. . . Do të vriten shumë njerëz. . . të tjerë do të vdesin nga uria. . .

«More, sa kujdes paska për në, qeni!» mendoi baca Ndue. Por s'foli. Atij sikur i dukej e çuditshme sjellja e Vrana Kontit e, në të njejtën kohë, thonte me vete: «me siguri, ai diku don me dalë. Duhet të hesht, duhet ta la të veprojë.»

Ndërkaq, ndëgjoi Vrana Konti, që pyeti:

— Pastaj?

— Pastaj. . . ju jeni i urtë vetë. . . dhe. . .

— Flisni, flisni, pa ndrojtje. . .

— Asht e udhës që qyteti të dorëzohet pa u derdhë tjetër gjak... sigurisht, për shërbimin tuej... për humanizmin tuej...

— Do të më shpërbleni? — pyeti Vrana Konti.

— E thatë vetë.

— Sa?

Baca Ndue u hodh përpjetë... Kjo ishte e tmerrshme!... Jo, s'mund t'ishte e vërtetë. Si? Vrana Konti të shitej?... Ai e donte, e çmonte... Pas Gjergjit, ai, për te, ishte ma trimi, ma i urti... Do ta vriste me dorën e vet. E shikoi me vëmendje. Shprehja e fytyrës, e syve të Vrana Kontit s'të lente të kuptoje asgjë. Jo, jo. Vrana Konti do të kishte ndonji qëllim, që sillej kështu.

— Dhjetëmijë florinj — ju përgjegj turku pyetjes së Vrana Kontit.

— Pak.

— Pesëmbëdhjetëmijë dhe sundimin në një pjesë të Arbnit... si sanxhakbej.

— Tepër pak... Kujtoja se vlej ma tepër.

— Nuk do të prishemi. Mjaft të merremi vesh... Sulltani, Allahu t'i zgjasë jetën, asht bujar...

— Sa për këtë, e njohim, — tha Vrana Konti.

— Ate e njeh gjithë bota.

— Për botën s'di gja. Sa për né, kemi kohë që e njohim, — i mëshoi zanit, tallës, Vrana Konti.

Shikoi bacën Ndue, shokët e tjerë e ju drejtue përsëri turkut:

— Tepër pak i çmoka Sulltani juej shokët e mi e mue. Ndëgjoni mirë: sikur gjithë kokrrat e ranës, që gjinden mbi këte dhé të ktheshin në florij e Sulltani t'i kishte në dorë e të na i jepte, jo në, por **asnji bir i Arbnit** — kuptuet? — **asnji** s'do të bante ate, që doni ju. Florijt i mbani për vete. Çdo gur i kësaj toke peshon ma randë se gjithë ari juej. Muerët vesh? E, tash, shkoni, që t'i shpëtoni zemëratës sonë... Sa për Krujën, këtu e keni. Urdhnoni ta merrni. Ju presim.

Udhëheqësi i turqvet u mat të flasë. Diçka belbëzoi... Por, pastaj, u pendue... dhe, i ndjekun nga dy të tjerët, duel me nxitim, tue kthye kryet prapa...

5

Edhe mbas këtij dështimi, Sulltan Murati s'u dha. Ai deshi të bajë një përpjekje të fundit, që të zbuste, sadopak, disfatën e tij. U përpoq të hyjë në bisedime me Skënderbeun.

Dërgoi për të kërkuar Gjergjin një nga njerëzit e tij ma besnikë, Isuf beun. Mbas shumë ditësh, ma në fund, ky e gjeti.

Gjergji e priti në kalë, për t'i dhanë me kuptue se çdo bisedë ishte e kotë. Por Isuf Beu u përpoq të plotësonte me çdo mënyrë porosinë, që i kishte dhanë i zoti. Pyetjes së Skënderbeut ai ju përgjegj me një gjuhë pa shumë zbukurime:

— Imzot Sulltan Murati II kërkon të bajë paqë me ty. Një paqë të përhershme. Ai të le të drejtën e sundimit mbi të gjitha tokat, që të përkasin, me kusht që t'i paguesh një haraç të përvitshëm prej 10.000 dukatësh.

Isuf beu pushoi e priti.

Gjergji pyeti:

— Ke gja tjetër për të thanë?

— Përsa i përket haraçit, nëse Ju e gjeni të madh, imzot Sulltan Murati II më ka dhanë fuqinë ta kthej në një haraç simbolik prej 5.000 dukatësh.

— Mbarove? — pyeti Gjergji i qetë.

Isuf beu pohoi.

— Shumë mirë. Dhe, tani, dëgjo, Isuf bej! Sa kohë keni, që po luftoni kundër nesh?

— U banë kaqë vjet.

— E kisha fjalën për këtë radhën e fundit.

— Kemi hymë në muejin e pestë.

— Cili ka qenë ngadhnyyesi e cili i munduni në këta pesë muej?

Isuf beu u përtyp.

— Të përgjigjem unë për ty? Mirë. Të mundunit jeni ju, jo né. Si gjithnji. Ti je ushtar i vjetër, Isuf bej. E di mirë këte punë. I njeh, po kaqë mirë, edhe ligjet e luftës. Sipas këtyne ligjeve, cili i ve kushte tjetrit? Ai që humb, apo ai që fiton?

— Ai që fiton, — u detyrue të pohojë turku.

— E, në këte rasë, ngadhnyesit jemi ne. Atëherë, me ç'të drejtë, ju, të mundunit kërkoni të na veni kushte, ne, fitimtarëve? Apo sepse jeni ma të mëdhej? Qofshi shëndoshë! Ti e di mirë që s'jua kemi frikën. Sepse, Isuf bej, s'ka ma të madh se ai, që mbron vendin e vet, lirinë e vet. Këte Sulltan Murati s'don ta kuptojë. Aqë ma keq për te. Por të kthehemi te ajo, që thashë ma parë. Fitimtarët jemi ne. Dhe vetëm né kemi të drejtë të vemë kushte. Ne s'duem as tokat tueja, as floriun tuej. Asgja. Ne duem të jetojmë të qetë, por të lirë. Vetëm se këte liri as s'e kemi arritë, as nuk duem ta arrijmë me «mëshirë» e «lëshime». Liria e kësaj toke qëndron në majë të shpatave tona. Kështu do të jetë gjithnji. Dhe tani, shko. . .

Lajmi, që i solli Isuf beu, qe goditja e fundit për Sulltan Muratin II. Pas pesë muejsh rrethimi, përlëshjesh, betejash, në të cilat kish-te humbë pothuajse gjithë kavalerinë dhe lulen e kambisorisë, ai po e shihte shumë qartë se çdo kambëngulje ishte e kotë. Sado që ishte krye-neç si pak kushi, prapëseprapë e ndjente se qëndrimi i matejshëm në Arbni do të ishte kthye në një disfatë edhe ma të turpshme për te. Andaj vendosi të largohej menjherë. Dhe nuk u tërhoq nga vendimi i tij, edhe pse në ditën, që kishte caktue për t'u nisë, binte një shi i imtë, i vazhdueshëm.

Majë kalit, Sulltan Murati II kthente, herë pas here, kryet nga Kruja. Në vështrimin e tij kishte urrejtje, dëshpërim, trishtim e lodhje. Oh, sa të dërrmuem e ndjente veten. Kishte nevojë për prehje, për një prehje të gjatë.

«Mos do të jetë prehja e fundit?»

Ky mendim i ishte ngulë në kokë. Nji mendim i zi, mbytës.

«Po, ndoshta, do të jetë prehja e fundit — thonte me vete. — Unë kurrë s'kam qenë kaqë i pafuqishëm. E kurrë, si në këta muej, s'e kam ndje kaqë shumë peshën e Skënderbeut.»

Kruja mbetej gjithnji e ma larg. Ai pa

për të fundit herë kalanë, malet e larta pranë saj. Ato male të ashpra, të rrepta e hijeranda. Ju ba se muerën formën e një shqiponje gjigante, me flatra të pamata, që do të ngrihej, në ate ças, fluturim e do të vinte ta përpinte me gjithë mbeturinat e ushtrisë së tij të rras-kapitun.

Ishte fundi.

— o —

T O K A E R E

Si e kishte zakon shpesh, Gjergji bashkë me disa shokë, në një ndër periudhat e rralla të pushimit të luftës me turqit, kishte dalë me shetitë në një fshat të bukur malor, një tri orë larg Krujës.

Atij i pëlqente shumë natyra. E dehte me bukurinë e saj, sikur e shplodhte, e ripërtërinte.

Edhe atë ditë, kur po venin në një shesh të vogël, me sytë të drejtuem poshtë, andej nga deti, Gjergji i tha Vrana Kontit:

— Në gji të natyrës e ndjej veten ma të ri.
Vrana Konti buzëqeshi:

— Po ti i ri je, Gjergj!

— Me zemër, po. Edhe njëqind vjetësh, po të bahem, prap i ri do të ndjehem. E shpatën s'kam për ta lëshue nga dora. Por... flokët kanë fillue të më zbardhen, edhe mjekra, edhe musteqet. Koha ban punën e vet... Veçse s'e kisha këtu fjalën. Rininë e pleqninë s'i kemi në dorë. Fatet e atdheut, po. E sheh ç'vend i bukur asht ky i yni?

Vështrimi i tij u end anekand, përfshiu çdo skaj. Sytë e tij shprehnin gëzim, lumtuni.

Për një kohë s'foli njeri. Të gjithë qëndronin si të rrëmbyem nga ajo hijeshi e madhe, që i rrethonte.

Gjergji vuni re një malësor, në një rrëpinë shkambore. E kundroi me habi e pyeti shokët:

— Ç'asht tue ba ai malësori aty?

— Më duket se po gërmon tokën, — tha Vrana Konti.

— S'më besohet. Aty s'ka tokë të punueshme, — ja priti një tjetër.

— E, pra, mue më duket se ai punon, — ndërhyri Gjini.

Pati mendime të kundërt.

Gjergji s'e zgjati:

— A shkojmë e shohim me sytë tanë, ma mirë? — ju drejtue shokëve dhe u çue.

Të tjerët e ndoqën.

Kur u afruen, vunë re një malësor rreth të shtatëdhjetave, që, me të vërtetë, me kazëm e me bel po jepte e po merrte në atë tokë shkambore.

Gjergji e të tjerët e përshëndetën:

— Mirë se të gjejmë e puna e mbarë!

— Mirë se keni ardhë e të mirë patshi! — u përgjegj plaku.

— Ç'je tue ba kështu? — e pyeti Gjergji.

— Po punoj këte rryp toke.

Nji nga shoqnesit e Gjergjit, nji djalë i ri, i tha plakut:

— Ç'të paska shkrepë edhe ty me u cop-tue me këta shkambij? Toka ka plot.

Plaku s'ja muer për të keq. I buzëqeshi e, pastaj, ja ktheu me të urtë:

— A di si asht puna, or mec? Tokë ka edhe s'ka. Si ta marrësh. Po të mos kishim turkun në shpinë, kushedi edhe unë si ti do të kisha mendue. Por turku po na nguc fort. E po vjen kohë e pa kohë. Na mbjellim fushave, presim të korrim e ai dyndet me gjithë ate ushtri e të mbjellunat na shkojnë djerr. Kurse këtej, kamba e tij s'asht kah shkel. Ate çka s'do mundim t'ua marrim fushave, le t'ua marrim maleve. Na dijmë me qëndrue edhe me pak, por vendin s'e lëshojmë. Tash, ma merr mendja, s'ke me u habitë ma se jam tue punue këtu.

Gjergjin fjalët e plakut e prekën. Ai i mori dorën plakut, e shtrëngoi fort:

— Bukur e paske mendue, or axhë. Bukur fort.

Plaku qeshi:

— Me ju thanë të drejtën, s'e mendova unë. Këte e pleqnuem të gjithë në kuvend me

shokët e mi. E, po të delni krepave të katundit, keni me i pa edhe ata tue punue si unë.

— Kjo asht një punë edhe ma e mirë. Si e ke emnin, or axhë?

— Kolë, Kolë Ujka.

— E mbajtësh me shëndet e me nderë.

— Shëndeti e e mira të gjettë... Po ti si e ke emnin?

— Gjergj.

Plakut i shkëlqyen sytë:

— Ma gëzofsh, — tha, e shtoi: — Emën të bukur paske, si ai i Skënderbeut tonë.

— Po ky asht vetë Skënderbeu, Gjergj Kastrioti, — s'ju durue pa thanë Gjinit.

Kola e kapi për krahu.

— Mos luej me mue! — i tha.

E, pastaj, ju suell Gjergjit:

— Ti je Gjergji?

— Po, unë jam, axha Kolë.

Sytë e plakut vetëtinë. U derdh nga Gjergji, e përqafoi:

— Të paçim sa malet, Gjergj... Sa shumë kam dashë me të takue... Sa herë jam matë me ardhë te ti, por, prapë, kam thanë me vete: «Ai s'ka kohë. Atij i duhet me mendue për të tanë e për gjithshka». Por, prapë, këto ditë do të kisha ardhë me të gjetë... për këtë punën që kemi pleqnue në kuvend. Si

thue, Gjergj? S'kishte me qenë keq me ba kësh-
tu të gjithë katundet e malësinave të Arbnit. . .
apo thue jam gabim?

— S'e ke gabim, por të lumtë goja, se bu-
kur fole, Kolë Ujka! E ke me pamë se vetë
malësorët, anekand Arbnit, kanë me ecë në
rrugën tuej.

Kolë Ujkës i ndriti fytyra. Tha:

— Gjergj, ti më gëzove shumë sot. E gëzi-
mi im s'kishte si me qenë ma i madh, në se
sonte, me trimnat e tu, vjen me bujtë në ko-
nak tem.

Gjergji vuni dorën në zemër e u përgjegj:

— T'u rritë ndera, Kolë Ujka. . . Veç mos
ma merr për të keq. Ti je i urtë vetë. . . S'na
pret puna. Duhet me u kthye në Krujë.

Buzëqeshi e shtoi:

— Veç po të za në fjalë, Kolë Ujka! Ndo-
nji ditë, pa tjetër, kemi me ta behë në shtëpi.

Kola qeshi:

— Ardhshi gjithmonë me faqe të bardhë.
Në mos tjetër, bukë e krypë e zemër keni me
gjetë gjithnji në konak tem. . .

U përshëndetën me plakun si miq të vje-
tër e u vunë në udhë. Mbas pak, Gjergji ktheu
kryet. Kolë Ujka kishte rifillue punën për të
hapë ate tokë të re shkambore, ku, ma parë,
vështirë se kishte shkelë kush. . .

NJI DHURATË...

Kishin kalue ditët, javët, muejt. Gjergji s'kishte mundë ta mbante premtimin, që i kishite dhanë Kolë Ujkës. Ditë e natë kishte qenë i zanë me përgatitjen e luftimevet ose me betejat e njipasnjishme kundër turqvet.

Tashti, ma në fund, po njihte pak qetësi. Veçse ishte nji qetësi para stuhisë. Turqit kishin ikë me bisht ndër shalë, por ata ishin kambëngulës. Gjergji e dinte se, mbasi të merrnin veten, me nji farë mënyre, do të ktheheshin përsëri me forca edhe ma të mëdha. Prandaj, si gjithnji, i duhej dalë punës përpara.

Për këte, ate ditë kishte thirrë Këshillin e luftës. Së bashku me Lekë Dukagjnin po priste të vinin shokët e tjerë.

— Këte radhë ka për të ardhë vetë Sulltan Mehmeti, — tha Leka, — kështu mendoj. Ai do të dojë të lajë turpin e humbjeve të fundit.

Gjergji i rrahu shpatullën. Buzëqeshi:

— Mirë se të vijë, Lekë. Do ta presim si i ka hije.

Pastaj, shtoi, serioz:

— E njoh mirë. Asht energjik, trim. Duhet të përgatitemi. Me te, do ta kemi ma vështirë.

Leka ja priti:

— Edhe i jati s'ishte i pakët. Por vdiq nga marazi se s'mundi të hyjë në Krujë. . .

Qe tue vazhdue, por një nga pjesëtarët e Gardës hyni mbrendë. Përsëndeti e tha:

— Imzot, një malësor don me folë me ty.

— Kush asht? — pyeti Gjergji.

— S'ma tha emnin. Ka sjellë një dhuratë.

— Mos asht ndonjë dredhi e turqvet? — pyeti Leka.

Gjergji qëndroi pak mendueshëm. Pastaj u përgjegj:

— Mundet. . . Por na sytë hapë i kemi. . . Të shohim. . . S'asht hera e parë, që malësorët vijnë këtu. . . Thueji të hyjë.

Lekës s'ju durue pa thanë:

— Dhe hapni sytë.

Gjergji buzëqeshi:

— S'të kam pamë kurrë kaqë të ndrojtun.

Leka e shikoi me dashuni:

— Urtia s'asht kurrë e tepërt, Gjergj!

Mbas pak hyni prapë pjesëtari i Gardës:

— Ai asht këtu, — tha. — Të vijë?

— Po, thirre.

Në sallë u duk një malësor trupgjatë, rreth të gjashtëdhjetave. Ishte i veshun thjeshtë e mbante në dorë një shami të madhe, ku ishte mbështjellë diçka.

Në fytyrën e tij s'vihej re kurrfarë shqetësimi. Vuni dorën në zemër, me qetësinë ma të madhe, e përshëndeti:

— Mirë se ju gjej, burra.

Gjergji e Leka ju përgjigjën:

— Mirë se erdhe, o trim, — e i dhanë dorën.

Ai ua shtrëngoi fort. Ishte, ajo e tija, një dorë e fuqishme bujku, gjithë kallo.

— Urdhno e ulu, — e ftoi Gjergji.

— T'u rritë ndera, Gjergj, — u përgjegj ai, — veçse dita asht shtymë e më duhet me u kthye prapë në katund.

— Punë e lehtë, ajo, — i tha Gjergji me përzemërsi, — shplodhu një herë... Mundesh me bujtë sonte këtu, si mik i imi.

— Nderë të madhe po më ban, o Gjergj, po burri lidhet për fjalë. I kam premtue Kolë Ujkës se do të kthehem sonte në katund. A të bjen ndërmend ai?

Gjergjit i ndritnë sytë:

— Kolë Ujkës, the? E si mund ta harrosh ate?

— Ai m'u lut me ardhë te ti e me të sjellë këte dhuratë nga ana e tij.

Malësori hapi shaminë e nxori një bukë të pjekun.

Leka kishte mbetë i shtangun. Shihte herë bukën, herë malësorin, herë Gjergjin. Ç'kuptim kishte ajo bukë?

Gjergji qeshi. Mori bukën nga dora e fshatarit, theu një copë e filloi ta hajë.

Hutimi i Lekës u ba edhe ma i madh. U mat të pyesë Gjergjin, por s'pati kohë. Ky i dha një copë bukë e i tha:

— Merre pak edhe ti, provoje.

Leka e mori mekanikisht, filloi ta hajë:

— Të pëlqen? — e pyeti Gjergji.

Buka ishte vërtet shumë e shijshme. Leka u përgjegj:

— Shumë e mirë.

— Edhe mue kështu më duket.

— Por s'po kuptoj, Gjergj. . .

— Do ta kuptosh tani.

E Gjergji i tregoi çfarë kishte ndodhë me Kolë Ujkën shumë muej ma parë.

Fytyra e Lekës mori një shprehje habie e gëzimi:

— Kjo qenka vërtet e mrekullueshme, —
tha.

Gjergji ju drejtue malësorit:

— I thuej Kolë Ujkës se deri më sot s'më
ka dërgue njeri dhuratë ma të shtrenjtë se kjo.

Malësorit i vetëtinë sytë:

— Kolë Ujka, Gjergj, më porositi me të
thanë nja dy fjalë: «Kur ta takosh Gjergjin,
i thuej se tanë malësia asht kthye në tokë
buke.» E, tash, Gjergj, a ban me më falë?

— Mirë, burri i malësisë. Fjala duhet
mbajtë. Kolë Ujka të pret. M'ju fal me shëndet
e përqafoje fort e fort nga ana e ime.

Gjergji e Leka u përqafulen me malësorin,
e përcuellën deri jashtë portës, pastaj u ndanë
prej tij.

Kur u kthyen përsëri në sallë, për nji ko-
hë, s'folën. E kishin mendjen te malësori, Kolë
Ujka e dhurata e tij.

I pari e mori fjalën Leka:

— Popull të urtë e të mençëm kemi,
Gjergj!

— Të mençëm e trim! Me këtë popull u
ban ballë gjithë Sulltan Mehmetëve, kudo që
të jenë!...

NUSJA

1

Gjergji dha porosinë e fundit:

— Po të shihni shenjën e zjarrit në Petrelë, ecni e më lajmëroni menjihërë. E gjithshka të jetë në gatishmëni të plotë, si ta kishim anmikun përballë Krujës.

— Çdo gja do të jetë gati e si jo ma mirë, Gjergj! — ju përgjegj Vrana Konti.

— Më vjen keq për s'po mundesh me ardhë edhe ti, Vrana Kont, — i tha Gjergji, — Kolë Ujkës, ndoshta, do t'i mbetet qejfi, por, s'ke ç'i ban. Ti duhet të qëndrosh këtu. E, tash, mirë të gjetsha.

Dy shokët u përqaftuen me dashuni. Pastaj, Gjergji u largue së bashku me Gjinin e disa pjesëtarë të tjerë të Gardës.

Krujën e lanë shpejt mbas shpine. Shtigjet ishin të lodhshëm e të vështirë, por Gjergji ngjitej shpejt, thuajse me vrap.

Ai nxitonte për dy arësye. Së pari, sepse nuk e ndjente veten të qetë. Turqit ishin të pabesë, ja behnin, kur s'e prisje. Së dyti, ai donte të arrinte sa ma shpejt te Kolë Ujka. E dinte se plaku e priste me padurim, se do të gëzohej shumë. Prej kaqë muejsh i kishte premtue se do t'i shkonte mik e, vetëm tani, po e plotësonte fjalën, që i kishte dhanë.

S'kishte mundë si mos të shkonte. Kolë Ujka i kishte çue fjalë se martonte të nipin e se ja donte zemra të vinte edhe ai.

Plak i mrekullueshëm Kolë Ujka! Ai e bashkëfshatarët e tij kishin krye diçka të madhe. Kolë Ujkat tani i gjeje në të gjithë fshatrat malorë, tue u rrëmbye shkambijve tokën, me durim, pëllambë për pëllambë, për ta kthye në tokë pjellore.

Mbas pak kohe, Gjergjit i duelën përpara njerëzit, që kishte dërgue Kolë Ujka. Si u përshëndetën me përzemërsi, u vunë përsëri për rrugë.

2

Kolë Ujka e priti Gjergjin në krye të katundit. Ai ishte veshë me rroba të reja. Kapuçi rrashatak në krye i ndriste i bardhë si bora.

Plaku hapi krahët ende të fuqishëm dhe

e shtrëngoi Gjergjin fort për zemër. Qe një përqafim miqsh për kokë.

Kur e lëshoi nga krahët, Kolë Ujka i tha:

— Të falem nderës, Gjergj. Ti më gëzove jo vetëm mue, por të gjithë katundin.

Eu drejtue nga konaku i tij.

Për gjithë anash, gjindja shikonte prijsin me dashuni. Emni i tij kalonte gojë më gojë. Të shumtë ishin ata, që shkëputeshin nga turma, vijnin i shtrëngonin dorën, e përqafonin. E ai u kapte duert, i përqafohte të gjithë.

S'ishte hera e parë, që i ngjante diçka e tillë. Kudo që shkelte nëpër atdhe, kështu e prisnin. Ai ishte mësue. E, megjithkëte, ai gjithnji e ndjente veten të mallëngjyem. Kjo dashuni e popullit për te e lidhte edhe ma tepër me popullin. Ai e dinte se këta njerëz të thjeshtë, që rendin t'i rroknin dorën, ta puthnin, ta përqafojnë, tue veprue kështue, shprehnin dashuninë e tyne për vend e troje të tyne, vendosmëninë për të luftue, ngaherë, të bashkuem, kundër anmikut.

E kjo e gëzonte pa masë. Kjo dëshmonte se puna, që ai kishte nisë, me kohë, së bashku me shokët e tij, po jepte gjithnji ma tepër frutat e veta. Populli ishte ma i bashkuem se kurrë, ma i vendosun se kurrë.

Me këte ndjenjë gëzimi në zemër ai arriti

në shtëpi të Kolë Ujkës. Të gjithë dasmorët kishin dalë përjashta me u falë me te.

3

Ajo s'qe një dasëm e zakonshme. Prenga, nipi i Kolë Ujkës, e Bardha, nusja, ishin njëri ma i pashëm se tjetri. Ai, një djalë i ri shtat-hedhun, fytyrëmprehtë e syshqiponjë, me një shikim sa të ambël aqë edhe burrnor. Ajo, aqë e re, e pastër e fisnike, me trupin si selvi e me ate fytyrë të kthjellët e të ambël.

Kishin gjetë njëni-tjetrin. E vullneti i tyre ishte bashkue me pëlqimin e prindëve. Ai bari e ajo bareshë. Në ato zabele e rrëpina të katundit ishin njohë e ishin dashë. E sot ishin bashkue përgjithmonë.

Për ta bamë këte bashkim sa më të lumtun e ditën e dasmës së tyre të paharrueshme, kishte ardhë vetë Gjergji. E atyne s'u vinte keq, që njerëzit, ndryshe nga ç'ndodhte në dasmat e tjera, sytë s'i kishin te ata, — çifti i ri — por te Gjergji. Edhe ata vetë sikur kishin harrue se ate natë festonin dasmën e tyre. Edhe ata s'ngopeshin tue shikue Gjergjin, kundronin, si të tjerët, çdo lëvizje të tij, përpinin çdo fjalë të tij. E u bahej zemra mal ke e shihnin aty në mes të tyre, të thjeshtë e bujar,

shtrua kambë-kryq, pa stoli e pa madhështi; edhe ai ishte si ata, malësor si ata, bir i atyne maleve të idhtë e krenarë.

Kolë Ujkën s'e zente vendi nga gëzimi. Ngrinte dolli, falesh me Gjergjin e me të tjerët, sikur të ishte rinue krejt ate natë. I thonte Gjergjit:

— S'ishte kohë dasme, por s'desha t'ja prish nipit.

Gjergji ju përgjegj:

— Kohët janë të vështira, Kolë, por edhe dasmat duhen.

E, tue buzëqeshë, shtoi:

— Vendi ka nevojë për ushtarë. . .

Kolës i pëlqyen këto fjalë:

— Bukur e the, Gjergj!

E, tue i hedhë sytë çiftit të ri, vazhdoi:

— Sa për këte, mos u shqetëso. Im nip ka me ma mbushë shtëpin. . . Por, hajt, çoje. Mirë se ardhsh.

Gjergji vuni putirin në buzë, piu pak e tha:

— S'mundem ma. Ti je luftëtar i vjetër. Me trutë e trullosun nga rakia s'ke si lufton, nëse duhet. Natë asht. . . Turkut s'i dihet. Por eja të këcejmë.

Kapi për dore Kolën e u ngritën të dy. Gjergji ju afrue nuses:

— Eja, moj nuse, të këcejmë për dasmën tande. Edhe ti, Prengë.

Rreth tyne u krijue një zbrastësi për t'u lanë vend. Vallja filloi. Një valle e shpejtë e gjallë, burrnore, nga ato të maleve tona, ku çdo lëvizje asht si një kushtrim.

Njerëzit shikonin të mahnitun. Disa filluan të ndjekin ritmin e valles tue përplasë duert. Të tjerë, nisën ta shoqnojnë me këngë.

Katundi s'kishte njohë kurrë një natë të tillë, një harë të tillë.

Pa pritë, jashtë u ndëgjue zhurmë. Njerëzit filluen të hapen, t'i lëshojnë vendin një djali të ri, që vinte tue rendë.

Vallja pushoi. Dasmorët qëndruen të shtangun. Vështrimi i tyne endej sa nga Gjergji, sa nga djali i ri. Ata ndjenin se diçka me randësi kishte ndodhë.

Gjergji e njohu menjherë lajmëtarin. Tue pamë djersën, që i kullonte nëpër fytyrë e rrobat e çjerra të tij, as që pat nevojë t'i dëgjojë fjalët, kuptoi gjithçka:

— Më fal, imzot, — tha lajmëtari, — më dërgoi Vrana Konti. Petrela dha shenjën me zjarre. Unë renda menjherë.

Gjergji i vuni dorën në shpatull:

— Të lumtë, Nik. E di që ke ardhë sa ma parë që ke mundë.

Pastaj u suell nga Kolë Ujka:
— Më fal, or trim, se po ta prishi sado-
pak dasmën, por kështu e ka puna jonë.

E nuses e dhandërrit:

— Më falni edhe ju të dy. Gëzofshi e u
trashëgofshi. Mos e prishni dasmën. Lamtu-
mirë.

Deshi të përshëndetet me ta, por Kolë
Ujka i duel përpara e tha:

— Ndal, Gjergj. S'kam me të mbajtë shu-
më.

Ju drejtue dasmorëve:

— Burra, s'ash kohë fjalësh. Dasma mba-
roi. Do ta vazhdojmë, kur të thyejmë turqit.
Për tash, pleq e të rij, kështu si jemi, të
shkojmë mbas Gjergjit.

I pari, pranë tij, u gjet i nipi, Prenga.

Kolë Ujka dridhej nga mallëngjimi e kre-
naria.

U ndëgjuen zane:

— Të gjithë, të gjithë!

Gjergji i mbajti lotët me vështirësi. Ju
afrua Kolë Ujkës, e përqafoi:

— E bane si burrat, Kolë Ujka! Edhe ti,
Prengë. Dhe ju të gjithë. Ju falem nderës. E,
tash, përpara!

Bardha kishte mbetë pa gojë, si e ngu-
rrueme. Gjithshka kishte ndodhë kaqë shpejt,

kishte ardhë kaqë e papritun. E, tash, ata do të iknin. Jo, s'ishte turp. Ajo s'do të bante asgja të keqe. Mblodhi veten, i doli përpara Gjergjit, nësa ky ishte afrue pragut të dhomës.

Gjergji e pa.

— Më fal, moj nuse, që s'u përshëndeta me ty. Mos u shqetëso. Prenga do të kthehet shpejt.

Duhej të fliste, pa tjetër, përndryshe ata do të iknin e atëhere... As ajo vetë s'dinte të thonte ma vonë ku e gjeti gjithë ate guxim... Edhe zani i saj ju duk i ndryshëm, kur tha:

— Imzot, unë due të vi me ju.

U ba një heshtje e çuditshme. Ndëgjohej vetëm frymëmarrja e njerëzve. Gjergji e pa me ngulm. Pastaj shikoi Prengën. Fytyrën e djalit e kishte mbulue të kuqt. Shikoi Kolë Ujkën. Takoi vështrimin e tij. E në ata sy ju duk sikur hetoi pohim e gëzim. Ata sy sikur thonin: «E shesh se ç'nuse kam marrë?».

Bardha priste, si ndër ethe, ndërsa ndjente, të ngulun në te, shikimet e të gjithëve.

Ajo s'do të kishte mundë me durue ma. Por Gjergji e kapi për dore e i tha:

— Eja me ne, fisnike!

RROFTË POPULLI

Gjergji shkonte gjithnji fshatrave e bisedonte e këshillohej me fshatarët në kohë të mira e të vështira.

E suell puna që, një ditë, të shkojë në Selitë, bash në atë kohë, kur turqit kishin rrethue shumë kala e u kishin premë rrugët e ushqimeve shumë fshatrave malorë, që prisnin nga fusha.

Në Selitë, sipas vendimit të Kuvendit të Pleqvet, kishte kohë që buka hahej me kurrim të madh. E puna kishte shkue deri aty saqë, tue ngranë edhe ma pak se ma parë, buka vështirë se do të kishte mjaftue edhe për pak ditë.

Megjithkëte, askush s'ankohej. Të gjithë ishin të një mendje: «ma mirë të vdesim urie, sesa t'i dorëzohemi turkut.»

Kur fshatarët muerën vesh se po vinte Gjergji, vendosën t'ja fshehin gjendjen e vërtetë. Ai, në asnji mënyrë, s'duhej të mirrte vesh se ata ndodheshin në ngushticë të madhe.

S'duhej ta shqetësonin me hallet e tyne. Mjaft halle kishte: i duhej të mendonte për fatin e gjithë Arbnisë.

Pleqtë u mblodhën shpejt në kuvend. E rrahën, e peshuen çeshtjen, por s'po dinin t'i jepnin një zgjidhje. Gjergji, sa të vinte kambë në fshat, do ta kuptonte gjendjen e vërtetë.

Ma në fund, u hodh një plak e tha:

— Më duket se e gjeta!

Të tjerët e shikuen me shpresë. Pritën të flasë. Dhe ai s'e zgjati.

— Në kufi të katundit, ku do të dalim të presim Gjergjin, do të vendosim një gomar, kinse kot. E, për të ngranë, do t'i vemë përpara një thes me grunë. Gjithkush ka për të mendue: «Këta s'i ka shtrënguem uria, përderisa kanë grunë me tretë, aqë sa ja shtrojnë edhe gomarit të ngopet.»

Kuvendi e pëlqeu këtë mendim.

Gjergji erdhi. U përshëndet me fshatarët, i pyeti një për një për punët e shëndetin e tyne, si e kishte zakon.

Menjherë e kishte vumë ré gomarin, që hante grunë për shtatë palë qejfe. Por s'i pyeti për te, që në krye, si mendonin fshatarët. Madjë, s'pyeti fare, por u ul, kambëkryq, me ta, aty pranë, në shesh, e nisi të bisedojë për punët e luftës kundër turqvet.

Plakut, që kishte gjetë «marifetin» e gomarit, s'po i rrihej. Ai donte ta hidhte fjalën aty.

Edhe këte Gjergji e vuni ré. Por, prapë s'tha gja.

Vetëm, kur u ngritën, tha:

— I zoti, i atij gomari do ta ketë keq, po e la të hajë grunë edhe pak. Do t'i pëlcasë barku nga të ngranët.

E, tue u sjellë nga ma plaku i Kuvendit, shtoi:

— Unë e dij pse vepruet kështu. E ju falem nderës. Por, edhe pa këte, unë isha i bindun se ju s'ju mposht gja, se s'ju thyen as lufta, as uria, as zia.

Ata, që ishin ma pranë, filluan ta përqafojnë të mallëngjyem. Të tjerët, u afruen ta shtrëngojnë, edhe ata, në krahët e tyne.

Ishte një përqafim, që shprehte dashuni, bindje të thellë, vendosmëni. E, mbas këtij përqafimi, Gjergji foli prapë:

— Anmiku don të na mposhtë me anë të urisë, me që me anë të luftës s'po ja del e s'ka për t'ja dalë kurrë në krye. Veçse as me anë të urisë s'do të mundë t'ja dalë. Ne kemi lidhë besën: të gjithë për një e një për të gjithë. Kjo asht forca e jonë.

Buzëqeshi e shtoi:

— Ju u munduet të më fshehni gjendjen tuej të randë. Por unë e di se ju s'keni pothuejse ma se ç'të hani. Prandaj erdha këtu. T'ju shoh e t'ju thom: prindët e fëmijët e atyne, që po japin jetën për lirinë e vendit s'do të vuejnë nga uria. Sonte dilni e pritni karvanin e parë me bereqet për ju.

I shqiptoi këto fjalë thjeshtë, si të ishte tue folë për diçka pa randësi.

Zemrat e fshatarëve u dridhën nga gëzimi, dashunia e mirënjohja për te. Si në kor, të gjithë fshatarët thirrën:

— Rroftë Gjergji!

Kurse, ai, i mallëngjyem, midis atyne, që përbanin forcën e tij, thirri me të madhe:

— Rroftë populli!

DHITË ME QIRIJ NË BRIJË

Qëlloi që turqit e rrethuen Skënderbeun në një kala të vogël. Gjendja ishte e vështirë. Ushtarë kishte pak, ushqime edhe ma pak. Kurse turqit ishin të shumtë. T'u dilje ballë-përballë e të çaje rrethimin, ishte pothuajse e pamundur. Nga ana tjetër, mbrenda pak ditësh, ushqimet, qoftë edhe të përdorun me kursim të madh, do të mbaroheshin.

Duhej gjetë diçka tjetër, Po çfarë?

Koha s'priste. Çdo ditë, çdo orë, çdo ças, që kalonte, e bante edhe ma të randë gjendjen e të rrethuemve.

Skënderbeu u shtrua me ta në kuvend. Për t'u dorëzue as që mund të flitej. Të gjithë ishin të një mendjeje: ma mirë me vdekë të gjithë se sa me u dorëzue. Gjithashtu, të tanë ata, që e muerën fjalën, thanë se kishte vetëm një rrugëdalje: me u vërsulë mbi turqit, me u përpjekë me çaj rrethimin. Të shpëtonte kush

të shpëtonte. Ma mirë vdekje me nder se sa me mbarue nga uria.

Gjergjit i vinte mirë, kur i ndëgjonte tue folë me aqë bindje, me aqë siguri, kur i shih-te aqë të vendosun, të rij e pleq, gra e burra, për të mbrojtë nderin e tyne e ate të atdheut. Fjalët e tyne — ai e ndjente — delnin nga zemra. Të gjithë, me nji shenjë të tij, — ishte i sigurtë — do të hidheshin në zjarr, do të shkonin drejt vdekjes, pa u dridhë qerpiku. Ata e kishin treguem veten kaqë herë. Por kjo ishte zgjidhja e fundit. Ai, si udhëheqës, në të cilin ata kishin aqë besim, e kishte për detyrë t'i shpëtonte. Dhe vetëm, kur mos të kishte asnji mundësi të tillë, atëherë, po të duhej, do të vdiste me nder, si trimat, në krye të tyne.

Vërtet çdo gja kishte marrë fund?

Oh, atij s'i dhimbsej vetja. Ai për dhjetra vjet kishte jetue me vdekjen pranë e pranë. Vdekja e kishte shoqnue në çdo hap e egër, e pamëshirshme, tinzare. Sa pusi i kishte ngri-të ajo! E, prapë s'e kishte mundë. Shpërthimi i jetës, që i vlonte në gji, e kishte mposhtë vdekjen. Të dukej sikur vdekja kishte frikë nga ai.

Jo, ai as që mendonte për vdekjen. Ai mendonte për jetën e atyne, që kishin aqë be-

sim në te. Po, duhej gjetë diçka. Përndryshe, s'mbetej gja tjetër veçse sulmi mbi anmiqtë. Njiqind herë ma mirë vdekja sesa rrojtja me turp!

I erdh një mendim. Ndoshta, kjo ishte rrugëdalja, që kërkonte. Po, po, kështu duhej të vepronte. Turqit do të binin, pa tjetër, në kurthin, që do t'u ngrinte.

Kërkoi t'i sillnin të gjithë barinjt, që ndodheshin aty. E, mbasi këta erdhën, u tha:

— Grumbulloni të gjitha dhitë, që keni.

Barinjt e gjithë të tjerët e shikuen me habi. Por Gjergji nuk i la të vrisnin mendjen shumë. Vazhdoi:

— Do t'u punojmë një rreng turqve. Natën, do t'i nxjerrim dhitë nga kalaja e do ti' lëshojmë nëpër shpat. Në brijt e tyne do të vendosi qirij të ndezun. Për anmiqtë, kjo do të jetë diçka e papritun. Do të kujtojnë se po i sulmojmë ne. Kurse ne, në fillim, nuk do t'i sulmojmë. Mbasi dhitë të kenë shkaktue rrëmujën, që presin, atëhere do të vërsulemi mbi turqit. Si thoni?

Mendimin e Gjergjit të gjithë e gjetën me vend. E, mbasi u shoshitën disa hollësi, plani u zbatue.

Ashtu si kishte mendue Gjergji, turqit u trullosën nga ai sulm i beft. Shumë prej

tyne kujtuen se po i sulmonin «xhindët» e «shejtanët». Ua mbathën kambëvet e s'e pa i pari të dytin. Atëherë, të rrethuemit, me Gjergjin në krye, u vërsulën mbi ta. Turqit rendnin sa mundnin, të gjenin shpëtim diku. Por s'kishte shpëtim për ta. U thyen fare. Ata, që mundën të shpëtonin, numëroheshin me gishta.

Gëzimi i të rrethuemve që i pamatë. Ishte një fitore e mrekullueshme. E, si për ta bamë edhe ma të madh gazin e fitores, ja behi një ushtri arbneshë e komandueme nga Lekë Dukagjini.

Leka, mbasi përqafoi Gjergjin, tha:

— Paskemi ardhë vonë. E, pra, vrapuem sa mundëm.

Skënderbeu e shikoi me dashuni:

— Të falem nderës, Lekë. Por lufta kundër turqvet as filloi, as mbaroi me kaq... E, tash, të shkojmë. Kruja na pret...

— Po, Gjergj, Kruja na pret... Kemi lajme se forca të tjera turke, shumë të mëdha, po afrohen.

— Mirë se të vinë. Kështu, s'do të kemi kohë të mërzitemi.

Leka i nguli sytë, e miratoi me një ndjejë

të thellë nderimi, dashunie. E, ndërsa drejto-
heshin nga selia e Arbnit, thonte me vete:
«Çudi me këte njeri! Edhe hekur të kishte
qenë, do të ishte lodhë. Por ai asht ma i fortë
se hekuri. . .»

SI BABA I VËRTETË...

1

Beteja qe e ashpër. Nga të dyja anët ndërluftuese pati me mija të vramë.

Mbasditja po kalonte e beteja s'kishte të pushuem. Fati i saj ende s'ishte vendosë. Heraherë, të dukej se po fitonin trimat e Arbnit, herë të tjera turqit, që hidhnin në luftë gjithnjë trupa të reja.

Turqit filluen të sulmonin nga të katër anët. Hordhi të mëdha, që s'kishin të mbaruem. Ata po formonin të çame në rrjeshtat e ushtrisë së Skënderbeut. Tash, vërtet, fitorja ishte në rrezik.

Kishte ardhë çasi vendimtar. Çdo vonesë mund të paguhej shtrenjtë. Duhej veprue menjëherë.

Skënderbeu, sipas planit të paracaktuem, qëndronte i fshehun në pyll, në krye të një pje-

se të ushtrisë. Ai do të ndërhynte, në befasi. Dhe, pikërisht atëherë, kur turqit s'prisnin, ai shpërtheu, si duhi, mbi turqit, në shpinë të tyne. Sulmi qe kaqë i shpejtë, i papandehun, saqë turqit u zunë ngushtë. Kur filluen ta marrin veten, me qindra prej tyne kishin mbetë të vramë.

Komandanti turk e kuptoi se, po të vazhonte edhe pak kjo gjendje, ushtria e tij do të shpartallohej fare. Në ballë të forcave, që i kishin mbetë, u hodh në kundërsulm.

Qe kundërsulmi i të dëshpëruemve, që përpiqen t'i shmangen fundit.

Gjergji u sul drejt komandantit turk. Mjaft deshën t'i presin rrugën. I rrëzoi përdhe. Vrapoi përpara. Shumë të tjerë i prenë rrugën. Dhe, bash në atë kohë, kur mendoi se po ja arrinte qëllimit, kali i tij u përplas përdhe. U rrëzue dhe ai.

Nji mori turqish e rrethoi. Ata kaluer e ai më kambë. U ndez nji përleshje e tmerrshme, e çuditshme. Rrotullimet e shpatës së tij rrëzonin, pa rreshtë, kalorësit turq. Të tjerët shikonin me frikë zbrastësinë, që formohej në radhët e tyne.

Por, sa do të mund të zgjaste kjo përleshje e pabarabartë?

Në atë ças, kur turqit mendonin se, tash-

ma, Skënderbeu s'kishte shpëtim, disa kalorës të Arbnit u afruen. Në krye të tyne ishte një rijosh. Ai i doli përpara Gjergjit, për ta mbrojtë me shpatën e me jetën e vet.

Ndihma e beftë, që i erdh Skënderbeut, i hutoi ca turqit. Në disa çase, djali i ri vrau tre-katër prej tyne. Por një jeniçer e qëlloi në befasi, nga prapa. Qe një e goditun e fuqishme, e randë. Djaloshi u rrëzue në çasin, kur shokët e tij arritën, ta venë Gjergjin në mes e filluen të dërrmojnë turqit. Përpara se të binte i fikun përdhe, një buzëqeshje u vizue në fytyrën e djaloshit. Prijsi kishte shpëtue...

2

Gjergji hypi mbi një kalë tjetër. Përfundimi i befejës u vendos mbrenda dy orësh. Edhe këte herë, turqit u thyen. Edhe këte herë, trimat e Arbnit shijue gëzimin e fitores. E një fitoreje jo të korrun lehtë. E, ndoshta, për këte, gëzimi qe edhe ma i madh.

Tue u derdhë me rrëmbim mbi anmiqt, tue pamë sesi binin përtokë nga goditjet e tij, tue vërejtë se turqit u vunë në të ikun, të shpartalluem, Gjergji shpesh e çonte mendjen te ai djalë i ri, që i kishte shpëtue jetën. Po

ai vetë a kishte shpëtue? Gjergji e kishte pamë të rrëzohej. E rrjedha e ngjarjeve të betejës e kishte pengue t'i afrohej.

Por, tash, që kishte mbarue beteja, ai e kërkoi. Pyetja e parë, që bani, qe:

— A asht gjallë?

Kur i thanë: «po», ai mori frymë thellë, si i çliruem nga një ankth i padurueshëm.

E gjeti të shtrimë, të rrethuem nga shokët. Sytë i mbante mbyllë.

«Ndoshta flen, ndoshta ka ramë në kllapi nga ethet», mendoi, tue e pamë me dashuni.

Shokët deshën ta ngrejñë, por Gjergji s'i la.

— Lenie, lenie të qetë, — u tha.

Djaloshi hapi sytë. Vështrimi i syve të tij, në fillim i turbullt, erdh e u ba ma i qartë. E, në ate vështrim, u pasqyrue një ndjejë e fuqishme gëzimi, lumtunie. Tue mos i ndamë sytë nga prijsi, buzëqeshi ambël e shqyptoi:

Gjergji!

— Mos fol, mos u shqetëso, se të damton!
— i tha ky e u përkul mbi te, i mori dorën, ja shtrëngoi, ndërsa me dorën tjetër i fërkoj ballin, flokët.

Dora e balli i djalit ishin prush. Ethja e madhe e mposhti përsëri. Mbylli sytë. E përsëriste:

— Gjergji!... Gjergji!...

Prijsi e mbuloi me kujdes, e pastaj u ngrit.

— A e mjekuet? — pyeti.

Nji burrë i thyem në moshë u përgjegj:

— Po.

Me za të dridhun, Gjergji bani një pyetje tjetër, tue pritë, i tronditun, përgjigjen:

— A do të jetojë?

Burri i moshuem, mbasi mendoi pak, tha:

— Besoj se po.

— Ai duhet të jetojë. Mëhill! — nguli kambë Gjergji.

— Do të jetojë, Gjergji!

Gjergji i shtrëngoi të dyja duert:

— Të falem nderës, Mëhill!

E pyeti përsëri:

— Si e ka emnin?

— Pal Perlala, — u përgjegj Mëhilli.

— Këte emën, që duhej ta njihja ma parë, s'kam për ta harrue kurrë, — tha Gjergji.

E, si i hodhi një shikim të fundit Palit të plagosun, i tha Mëhillit:

— Të pres sonte të më japësh lajme për te.

Tue u drejtue nga prijsit e tjerë ushtarakë, foli:

— Dhe tash, ejani të shkojmë te të plagosurit e tjerë.

I shoqnuem prej tyne, u largue.

Mëhilli me disa të tjerë mbetën pranë Palit. E, ndërsa Gjergji zhdukej në muzgun, që kishte ramë, Mëhilli, tue ju drejtue m sho-
këve, pyeti:

— Kush nuk do të jepte jetën për një prijës të tillë?

MILO SHINI

1

Ishte një ditë marsi. Prag pranvere. Dielli po përpiquej të çante retë. S'bante ftohtë.

Për shumë ditë me radhë, Gjergji ishte marrë me përgatitjet e luftës. Njoftimet, që vinin nga vëzhguesit e tij, vërtetonin se një ushtri e fuqishme turke po afrohej, me fshtësinë ma të madhe. Por Gjergji, edhe kësaj here, i kishte dalë punës përpara. Turqit nuk do ta sulmonin dot në befasi.

Kishin qenë ditë e net të lodhshme për te. Pothuejse s'kishte vumë gjumë në sy. I dhimbte koka.

Në raste të tilla, ai e kishte zakon të bante një shetitje me kalë, e, pastaj, të ulej gjëkund, në ndonjë vend të bukur, të shijonte hijeshinë mahnitëse, aqë qetësuese, të natyrës. E shok i pandamë i tij në shetitje të tilla ishte kreshniku Milo Shini.

Me te, kishte dalë edhe sot.

Vrapuen, a, ma mirë, fluturen gjatë mbi kuajt e tyne. Era e freskët, që i përplasej në fytyrë, sikur e ripërtëri Gjergjin. Ai vraponte, vraponte. . .

Milo Shini i tha:

— Mos të largohemi shumë, Gjergj.

Por ai vraponte, vraponte. . . E, me te, edhe Milo Shini.

Gjergji ndaloi, kur shoku i tij i tha prapë:

— Imzot, u larguem shumë. Duhet të kemi kujdes.

— Ke të drejtë, Milo. Por asht kaq bukur, sa s'përmbahem dot. Mirë. Eja të ulemi atje, të pushojmë pak.

Ishte një vend i mahnitshëm, një pyll i vërtetë ullijsh, hardhijash e fiqsh. Rreth e rrotull, gjelbërim i plotë. Dallëndyshet cijatnin gazmore, tue prishë ate qetësi dehëse.

— Një mrekulli e vërtetë! — tha Gjergji, tue thithë me et ajrin e pastër.

— Vërtet mrekulli, imzot, por turqit, s'po na lanë ta shikojmë këte bukuri të rrallë.

Ai hoqi nga kali një torbë të vogël, nxori ca bukë e djathë e pak mish.

Gjergji qeshi:

— Ti mendon për të gjitha, Milo Shin. Por mirë e ke ba. Më ka marrë uria.

E filloi të hajë me shije.

Milo Shini rrinte dhe e kundronte, ashtu, pranë tij, aqë të thjeshtë, të dashun, të afërt e mendonte: «Ç'fat i madh për né, që kemi një udhëheqës të tillë.» E, sikur të vijonte bisedën, tha me za të naltë:

— Po, fat i madh.

Gjergji e pa, me habi:

— Ç'po thue kështu? — e pyeti.

— Po mendoja për vendin, për ty, Gjergj, e po thoja se asht fat i madh për né, që kemi një prijs si ti.

— Ta kam thanë edhe herë të tjera. Nëse mund të flitet për «fat», atëherë jam unë ai që mund të quhem fatlum, që kam mbështetjen e një populli të paepun si ky i yni. Ky popull, Milo, do të kishte nxjerrë nga gjini i tij, në mos mue, një udhëheqës tjetër, që ta printe. Për këte jam i bindun. Por ta mbyllim këte bisedë...

Milo Shini s'e zgjati... Gjaja ma e fundit, që do t'i kishte shkue ndërmend ishte të zemëronte Gjergjin. Ai, si gjithë shokët e tjerë të afërt të prijsit, si gjithë luftëtarët, si gjithë populli, shihte të përqëndrueme te Gjergji vetitë ma të mira shekullore të kombit tonë. Këtu e kishin burimin ajo dashuni e pakufishme për

te, ai besim i patundshëm në te. Milo Shini ishte i bindun se, për të mbrojtë jetën e Gjergjit, çdo arbnesh do të kishte dhanë me gaz jetën e tij.

I zhytun në këto mendime, Milo Shini heshti për një copë kohë.

Gjergji i kapi krahun, e pyeti:

— M'u zemrove, Milo?

— Jo, Gjergj.

— E shoh që më je zemrue, sadapok, edhe pse nuk e thue... Por ha, ha... ti s'vune gja në gojë... Të kishim edhe pak ujë të freskët...

— Ka këtu pranë një burim. Po shkoj e marr.

Milua u ngrit.

Në këtë kohë u ndëgjue një si gjëmim, si bubullimë e largët.

— Po shkrep moti, — tha Milo Shini.

— Jo, s'asht moti, Milo. Do të jetë diçka tjetër. Gjama vjen majtas. E andej ka diell.

— Po shkoj e shoh, — tha Milua. — Veçse...

— Çfarë?

— S'më vjen mirë me të lanë vetëm...

— Shko, shko Milo... E mos kij kujdes për mue... Do të të pres këtu.

Milo Shini kalonte, mbi kalin e tij, me kujdes. Anmikut s'i dihej. Mund të kishte ngrihtë kund ndonji pusí. E kishte mendjen te Gjergji.

«Pse e lashë vetëm? — mendonte — Bana gabim. Jeta e tij asht kaqë e shtrejtë. Duhet të kthehem. Por ç'do të mendojë ai për mue? Do të thotë se pata frikë. S'ka gja. Le të mendojë ç'të dojë. Mjaft që mos ta gjejë gja... Po, kështu do të baj.»

E deshi të kthehet.

Veçse, prapë, mendoi: «Megjithkëte duhet hetue ç'ishte ajo gjamë. Turku s'ka besë. Përpiqet të vijë, kur s'e pret. Jo, duhet pamë mirë kjo punë, duhet hetue. Tue u kthye mbrapa, ndoshta, rreziku do të jetë ma i madh. Veç, kujdes. Po qenë turq, duhet t'i hetoj pa më vumë ré.»

Shkoi përpara, me vëmendje të përqëndrueme, i gatshëm për çdo të papritun.

Kaloi pranë burimit, që e njihte. Deshi të ndalet, të pijë ujë, të freskohet. Por iku përtej e tha me vete: «Do të qëndroj, kur të kthehem. E do të mbush ujë dhe për Gjergjin.»

Ju duk se dëgjoji zhurmë. Vuni veshin,

mbasi u fsheh pas disa gëmushave. Asgja. Deshi të vazhdojë rrugën kur, në ate ças, disa kalorës dolën nga pylli. Ishin nja gjashtë a shtatë. Nuk rendnin shpejt. Kalonin me kujdes, si të kishin frikë se po i sheh njeri. Si u afruen edhe pak, i njohu: ishte pararoja e turqvet vëzhgues e shkonin në drejtim të vendit, ku ishte Gjergji.

Ai e njihte fuqinë e Gjergjit. Sa e sa herë, e kishte pamë, në fushë të betejes, të rrëzonte, njani mbas tjetrit, e, shpesh, dy për një herë, me një të qëllueme, kaçë e kaçë anmiq. E kishte ndjekë në beteja vendimtare, në të cilat Gjergji hapte si një brazdë midis hordhivave anmike. Ai ishte i bindun se prijisi, edhe këta, do t'i kishte rrëzue shakull përdhë.

Milo Shini ishte trim. Por, në të njejtën kohë, edhe i urtë. Ai u shmangej rreziqeve të kota. Ata mundej ta gjenin Gjergjin në befasi, e, atëherë, s'dihej...

Jo, ata s'duhej të mbërrinin te Gjergji, kurrsesi. Tash s'ishte ma çeshtja për t'u fshehë prej tyne, por për t'u dalë përballë, befasi, e për t'i pengue, me çdo mënyrë, të shkojnë qoftë përpara, qoftë edhe të kthehen prapa, te ushtria turke.

Sot ai duhej të tregonte sa vlente, sa e donte Gjergjin, Arbërinë e tij.

I fërkoj qafën kalit. Kështu vepronte gjithnji, para se të hidhej në sulm. E, edhe këtë herë, kali, me lëvizjen e tij të kokës, sikur i tha: «jam gati.»

Turqit ishin afrue mjaft. S'kishte ç'të priste. Me shpatën e tmerrshme në dorën e djathtë, u hodh përpara, menjherë, me një sulm të furishëm, mbi kalin, që dukej se s'e prekte fare tokën. E Milo Shini kishte vetëm një mendim: «Duhet të vras, menjherë, të paktën dy prej tyne. Kështu ata do të hutohen e do ta kem ma lehtë të zhduk edhe të tjerët.»

Ngjau bash kështu. Me dy goditje të njëpasnjëshme, të rrufeshme, ai rrëzoi dy turqit e parë. Ata ranë përtokë të vdekun, pa pasë kohë as të kuptojnë, ma parë, se kush i qëlloi.

Edhe katër a pesë të tjerët, në fillim, mbetën si të shtangun. Pastaj, e mblodhën veten dhe ju vërsulën Milo Shinit.

Tani s'hynte ma në punë befasia. Duhej gjakftohtësi e mjeshtëri. Mbase përballoi sulmin e parë të tyne, Milo Shini kaloi në një kundërsulm të rreptë. Çdo gja duhej krye shpejt. Sa ma tepër kohë të kalonte, aqë ma e vështirë do të ishte fitorja mbi ta.

Me një të goditun të furishme vrau edhe një turk tjetër. Por ata, që kishin mbetë, të

egërsuem nga humbja e tre shokëve, e mbyllën si në një rreth e filluen ta qëllojnë me zemrim. Në sytë e tyne ndrinte dëshira e hakmarrjes.

Qe një breshëni goditjesh të tmerrshme. Edhe për një kreshnik si Milo Shini, ishte e vështirë, për të mos thanë e pamundun, t'u bante ballë. Por për Milo Shinin s'kishte gjatë pamundun. Ai, qoftë edhe me mundim, e priti sulmin e tyne. Një goditje që kaqë e fortë, saqë që tue e hedhë nga kali. Atëherë do t'i kishte ardhë fundi. . . Veçse nuk i erdh. Forca e vullnetit të tij ngadhnjeu. Çdo pjesë e trupit të tij ishte përqëndruar në atë luftim të pabarabartë. E, nësa u përgjigjej goditjeve të turqve, mendonte vetëm diçka: «Duhet t'i vras. Pa tjetër. E sa ma shpejt. Asnjë s'duhet të shpëtonjë. Asnjë. . .»

Ndjeu, përnjiherë në shpatullën e majtë, një dhimbje therëse, të padurueshme. Gjaku i njomi rrobet. Ishte si një valë e ngrohtë, e çuditshme. Ju errën sytë nga dhimbja e zemrimi. Po mos t'i mposhtte menjiherë turqit, do ta mposhtënin ata.

Plaga, që mori, sikur i dha një shtytje të re. Shpata ju duk ma e lehtë, kur e ngriti, furishëm, e qëlloi, njani mbas tjetrit, dy turq, që vdiqën pa nxjerrë za. Dy të tjerët, që ki-

shin mbetë, e sulmuen. Por ai rrëzoi edhe nja nin prej tyne. I fundmi deshi të ikë.

Kjo nuk duhej të ndodhte. Milo Shini e ndoqi. Kali i turkut ishte shumë i shpejtë. Ishte e randë të mund ta ndiqje. Por duhej, duhej...

Kur e arriti, Milo Shini ndjeu dihatjen e shpejtë të turkut. E vështroi. E në sytë e tij, në ate ças, pa të pasqyroheshin frika, tmerri.

E goditi me sa fuqi që pati. E plagosi, por turku s'u rrëzue. E qëlloi edhe ai Milon. Sikur të ishte vonue një ças të vetëm, Milo Shini do të kishte ramë përtokë i vdekun. Por ai s'u vonue. E priti, pikërisht kur duhej, goditjen e turkut, me shpatën e tij. U duk se shkrepëtiu një rrufë.

Mbasi shmangu sulmin e kundërshtarit, Milo Shini, pa i lanë kohë të vejet në mbrojtje, e qëlloi për së dyti. Ai ra, me rrashtë të çame. Milo Shini s'u ndal ta shohë, kaqë i bindun ishte në vdekjen e menjihershme të tij.

Mori frymë lirisht.

Përleshja kishte qenë e mundimshme. Milo Shini e ndjente se kishte shpëtue për një qime. Kurrë, ndoshta, vdekja s'i ishte afrue kaqë tepër. E, kurrë, ndoshta, ai që ishte përfytë me turqit ndër dhjetra beteja, s'e kishte ndjemë kaqë shumë gazin e fitores. Jo për trimninë e guximin e treguem prej tij, por se, tue vramë

turqit, ndoshta, kishte shpëtue Gjergjin nga rreziku, që i kanosej.

I vinte keq vetëm për diçka: ishte vonue shumë. Kushedi se ç'do të kishte mendue Gjergji! . . .

Duhej të arrinte te ai sà ma shpejt. E jo vetëm për këte, por edhe sepse s'kishte kohë me humbë; ushtria turke s'duhej të ishte larg.

Mori rrugën e kthimit.

Shpatulla i dhimbte. Gjaku i ishte ngjitë për rroba.

Kur kaloi pranë burimit, s'u përmbajt. Buzët i ishin rreshkë; kishte et të madh. Megjithkëte, piu pak. I bante keq për plagën. Si u freskue mirë e mirë, mbushi çarpën e kungullit, që kishte marrë me vete, hypi në kalë, e kësaj radhe, eci me kujdes, që të mos derdhej ujët. . .

3

Gjergji e pa përsëlargu. I duel përpara.

Milo Shini i zgjati çarpën me ujë. Gjergji e piu me rreshk.

— Të falem nderit, Milo! — e, tue i ra në shpatull, shtoi:

— Pse u vonove?

Milo Shini e ndjeu veten keq. Ç't'i përgjigjej?

Por, në at ças, pa Gjergjin, që po vërente dorën e vet: ajo ishte gjakos.

Prijsi i nguli sytë Milo Shinit:

— Ti je plagosë! — i tha, i shqetësuem.

— Asgja, Gjergj! Nji plagë e lehtë.

— Çfarë ka ngjamë?... pyeti përsëri Gjergji.

Milo Shini i tregoi gjithshka fillë e për pé. E, mbasi mbaroi tregimin, tha:

— Duhet të shpejtojmë, Gjergj.

— Po, duhet të shpejtojmë. Veçse...

I shtrëngoi dorën e djathtë Milos, me dashuni. Pastaj:

— Veçse, — përsëriti — gabim e pate Unë e di, që s'ta kalon kush në trimni, por, të dy së bashku do t'i kishim shfarosë ma shpejt. E mos harro diçka: unë e di se ti mendove për mue, por as jeta e nji trimi si ti nuk të përket vetëm ty. Ajo i duhet Atdheut. E, tash, në Krujë... Mbasi ti zhduke pararojën, të zhdukim, të gjithë së bashku, ushtri-në turke, që vjen pas...

AMANETI I TRIMIT

Beteja kishte mbarue. Edhe kësaj radhe, turqit ishin thye. Me mijra e mijra ishin të vramët, që kishin lanë në fushën e luftës. E po kaqë të shumtë robët e të plagosunit.

Luftëtarët po mblidhnin flamurët, që i kishin zanë anmikut. Udhëheqësit ushtarakë dalëngadalë po grumbulloheshin rreth Gjergjit. Ai i përqafoi me radhë, me dashuni, me mirënjohje. Nëse kishte dalë fitimtar, ai e dinte se kjo u kushtojte edhe atyne trimave, që, tash, i qëndronin qark e qark, ashtu si u kushtojte gjithë ushtarëve të thjeshtë, atyne herojve të heshtun, të cilët kishin qenë e ishin të gatshëm ta ndiqnin në betejat e tija, tashma legjendare.

Ai pa Lekën, Vrana Kontin, Milo Shinin, Gjinin e gjithë të tjerët. . . Por nuk i zuni syni Dedë Skurën. A thue? . . .

Jo, s'donte ta besonte. Trima si Dedë Sku-

ra s'mund të vdisnin... Veçse, bash në këte ças, erdh me vrap një nga pjesëtarët e Gardës. Pa Gjergjin e, tue dihatë, i tha:

— Imzot, Dedë Skura asht plagosë randë... Kërkon me të pamë...

Gjergji u drodh. Ky lajm, për te, qe si një goditje e papritun, e dhanë në befasi.

Nuk pyeti, nuk kërkoi sqarime. Vetëm se i tha lajmëtarit:

— Na prij.

E u lëshua mbas tij, i ndjekun nga udhëheqësit e tjerë.

E gjetën rrazë një lisi degëmadh e degëshumë. Një nga ata lisat, që kanë njohë e u kanë bamë ballë stuhive ndër shekuj.

Tue e pamë, ashtu të gjakosun, me ate plagë të thellë në gjoks, Gjergji mendoi: «Edhe ai vetë lis asht. Si munda ta rrëzojë stuhia këte farë lisi?»

Dedë Skura e kundroi. Sytë e tij, pothuejse të fikun, u gjallënuen, i përshkoi një dritë gëzimi, mirënjohjeje...

— Erdhe, Gjergj! — pëshpëriti. — Kujtova se do të vdisja pa të pamë ma...

Sa vështirë ishte ta përmbaje veten! Por ishte e domosdoshme. Gjergji ju afrue, u përkul mbi te, i mori dorën e tha:

— Ti s'do të vdesësh, Dedë. Ti do të jetosh. Se mos asht plaga e parë, që merr!

Në fytyrën e Dedë Skurës u vijëzue një buzëqeshje e lehtë. Shikoi Gjergjin në sy e tha:

— Ti e din ma mirë se unë, Gjergj, se kjo asht një plagë, që s'fal. Unë po mbaroj. Vdekjes nuk i shpëtoj dot. Por vdekja me nder asht e ambël si mjalta. Unë të trazova, se i pata një dy fjalë me ty e me shokët e mi...

Të gjithë kishin qëndrue të heshtun, kryeultë. Të gjithë ata e donin dhe e çmonin shumë Dedë Skurën. Trim i rrallë, ai kurrë s'kishte kërkuar të dukej, edhe pse, gjithmonë, do ta shihje të sulej aty ku përleshja ishte ma e randë, ma e rrezikshme. Me trimninë e urtinë e tij ai kishte fitue dashuninë e të gjithëve. E, tani, të tanë, prisnin fjalët e tij.

Dedë Skura pushoi pak. Vdekja kishte fillue të bante punën e vet, i kishte mpimë gjymtyrët. Tani ai merrte frymë me vështirësi të madhe. Por, me atë forcë vullneti, që e karakterizonte, sikur e largoi, për një ças, vdekjen, e vazhdoi:

— Ndigjoni, o ju shokët e mi... Unë e di që ju më keni dashë... E di... që s'keni me e qitë në harresë porosinë time... Ta doni Gjergjin, bindjuni atij... E ta rueni, ta rueni fort... ai i duhet Arbënit... E më ndëgjo edhe

ti, Gjergj... Unë kam një djalë... Ai asht i vogël... Kalin e armët e mia po t'i la për te... Ai, tash të ka ty babë të dytë... Mësoje të jetë ushtar besnik, si i ati...

Nji gulçim i tmerrshëm i drodhi gjoksin. Burrat shtrëngonin grushtat. Gjergji bante një përpjekje të madhe, që të mos shpërthente në lotë...

Të tanë kujtuen se Dedë Skura vdiq, mbas atij gulçimi. Por ai, tue përmbledhë forcat e fundit, shtoi:

— Lamtumirë, shokë... Amanet Arbnin...

URTIA E PLAKUT

1

Ishte një ditë vere. Bante vapë e madhe. Kanga monotone e gjinkallave përhapej, shurdhuese, anakand.

Skënderbeu, i shoqnuem nga Vrana Konti e disa shokë të tij të afërt, si edhe nga një pjesë e Gardës, po kthehej në Krujë.

Megjithëse Vrana Konti e të tjerët kishin ngulë kambë në të kundërtën, Gjergji u ishte afrue shumë pozicioneve të trupave rrethuese turke, të dërgueme nga Sulltani. Ai donte të shihte e të bindej vetë për çdo gjë. E bindja, që kishte formue, ishte kjo: lufta do të zgjaste. Trupat turke ishin të shumta e të pajisuna shumë mirë.

Duhej mendue diçka, duhej gjetë diçka për t'i shpartallue sa ma parë.

Ndërsa mendonte kështu, pa para tij një plak, që pushonte ndën hijen e një lisi. Plaku deshi të çohet, por Gjergji zbriti nga kali, ju afrue dhe ndali:

— Mirë se të gjej, or bacë! — e përshëndeti — Mos luej, se po vijmë na e po rrimë pak me ty.

Por plaku u ngrit e tha:

— Endë s'më ka lanë kamba e dora, Gjergj! Mirë se erdhe e të mira patsh gjithmonë!

U përqaftue me Gjergjin, Vrana Kontin e të tjerët. Ashtu, thjeshtë, me përzemërsi, sipas zakonit të lashtë të Arbënit. Pastaj u shtruen në hije.

— A u lodhët, burra? — pyeti plaku.

— Pak, po, — u përgjegj Gjergji.

E, tue u drejtue nga plaku:

— Si e ke emnin, or bacë?

— Kokë Malçi.

Gjergjit i ndritën sytë:

— Kam ndigjue shumë për ty, për trimninë e urtinë tande! — tha Gjergji.

— Ti po nderon veten, Gjergj, me këto fjalë, që po thue, por njerëzit e teprojnë. Ky vend ka shumë trima e burra të urtë — ja ktheu Kokë Malçi.

— Tash po më duke edhe ma i urtë, — qeshi Gjergji, — se të urtit s'i pëlqen ta lavdërojnë ndër sy. Ti mos ma merr për të keq. Unë u gëzova, që të takova. Ka kohë, që kam dashë me u njohë me ty.

— Edhe unë, Gjergj, kam dashtë me të pjekë. E, sot, këtu, ndën këte hije, s'më gjetët kot. Qeshë në Krujë e më thanë se je larg. E ndeja e të prita.

— Fort mirë paske bamë, or bacë. S'po na len lufta, se e kam pasë ndërmend me ardhë e me të gjetë vetë.

— Ti shiko punën e zbardhja faqen këtij vendi, se Kokë Malçi e shokët e tij kanë kohë mjaft. . . — qeshi plaku e pastaj shtoi: — Bashkë me disa shokë të mi kemi mendue diçka e ata më ngucën e m'u vunë: «Shko, shko e thueja Gjergjit, se, ndoshta s'e kemi pleqnue keq. Ti ndigjo, njiherë, e, mandej, vepro si të duket ma mirë.

— Urdhno e fol, Kokë Malçi.

— Qe ku e kisha fjalën, o Gjergj! Ma merr mendja se i keni pamë turqit, si, në pisk të vapës, lanë armë e kuaj e shkojnë e futen në lumë. . . ?

— Po, — tha Gjergji, që e kapi fillin e mendimit të Kokë Malçit e priti, me interes, që ai të vazhdonte.

— Edhe unë me disa shokë të mi, — shtoi plaku, — kemi disa ditë, që i vërejme. E, tue bisedue njani me tjetrin, thamë se s'ka rasë ma të bukur se kjo. Na i kemi vëzhgue gjatë. Dimë me saktësi në ç'vende shkojnë e

lahen. Sikur t'u binim në tre a katër vende përnjherë do t'i shpartallonim lehtë. Si thue, Gjergj?

Kokë Malçi e shikonte prijsin me ngulm. Para se të ndëgjonte fjalët e tij, donte të lexonte në shprehjen e syve të Gjergjit përgjegjen, që kishte për t'i dhanë.

Nuk priti shumë. Sytë e Skënderbeut shkëlqyen. Ai i ra në shpatull, me dashamirësi, Kokë Malçit e i tha:

— Tash po e kuptoj vetë pse të mbajnë për burrë kaqë të mendshëm. Kjo që më the asht diçka e mrekullueshme. Apo jo, Vrana Kont?

Ky, tue shikue me dashuni plakun, u përgjegj:

— Vërtet, diçka e mrekullueshme.

Gjergji u kthye përsëri nga plaku:

— Të falem nderës, or bacë. «Lojën», që do t'u bajmë, turqit s'kanë për ta harrue lehtë. E, tash, ecni të shkojmë në Krujë, ta përpunojmë planin e sulmit në të gjitha hollësitë.

Kokë Malçi ju afrue, i shtriu dorën e tha:

— Mbetësh me shëndet, Gjergj, e ju vaf-të mbarë. Unë po kthej në katund.

Gjergji i kapi dorën, ja shtrëngoi fort e ju përgjegj:

Sonte s'je tue shkue kund, or bacë. As

sonte, as nesër. Do të jesh miku em. Eja me ne në Krujë e, së bashku, do ta ndajmë edhe ma hollë punën. Ti, që e pate këte mendim, duhet të shohësh vetë si do ta zbatojmë. Madje... por, për këte, do të flasim ma vonë, ma shtruar... Gjini, epi bacës kalin tand.

Si tha kështu, i ndjekun prej të tjerëve, muer rrugën për në kala...

2 .

Që Kokë Malçi ishte burrë i mendshëm, s'kishte dyshim. Edhe ai vetë, kur kishte shkue me kërkue Gjergjin, ishte i bindun se rrengu, që kishte mendue me u punue turqvet, ishte plëqnue me mend. Por, prapë, dyshonte... Ndoshta, Gjergji s'do ta gjente aqë me vend. Ndoshta, do të qeshte me te... Jo, për këte, në thellësinë e vetëdijës së tij, nuk ishte i bindun. Gjergji s'e kishte zakon të tallej me askend. Madje, ai dinte se i ndëgjonte të gjithë me nderim, se këdo e priste mirë. Kur Gjergji jo vetëm e pranoi mendimin e tij, por edhe e ftoi në kala si **mik** të tij, Kokë Malçit ju ba zemra mal. Pra, edhe ai, megjithëse kaqë i shtymë në mot, prapë qenka i dobishëm për vendin e vet. E këte ja kishte thanë vetë Gjergji!

Sikur të mos kishte mjaftue kjo, Gjergji, ate natë, tue bisedue deri vonë e tue u këshillue me te e me prijsit e tjerë, i kishte thanë diçka tjetër, që e kishte mbushë me gëzim:

— Pra, ushtrinë do ta ndajmë në katër pjesë. Do të sulmojmë në katër vende. Në krye të njanës pjesë të ushtrisë do të jetë Kokë Malçi.

Tue ndëgjue këte vendim, Kokë Malçi kishte shtangë. Me siguri, kishte ndëgjue keq. S'ishte e mundun... Si të komandonte ai gjithë ate ushtri, në ate moshë?...

Gjergji e kishte pikasë turbullimin e tij e, si në lojë, kishte thanë:

— Çfarë ke, Kokë Malçi? A mos u plake, a?

Atëherë ai e kishte marrë veten, ishte përgjegjë:

— Për plak, s'jam edhe aqë... por... — e s'kishte ditë se ç'të thonte ma.

Gjithnji si në lojë, Gjergji kishte shtue:

— Edhe i ri s'je, or bacë. Por pleqtë si ti s'ua lanë gja mangut të rijve. Do të bajmë bash kështu si thashë: ti do të jesh në krye të një pjese të ushtrisë. Ndhmës do të kesh Gjinin.

Jo, këte nder Kokë Malçi s'e kishte pritë. Se, për te, ishte një nder i madh. Gjergji do të

kishte mundë me i thanë, që në fillim: «Mirë, or bacë, do ta shikojmë këte punë. Të falem nderës. E, tash, mirë u pafshim.» Kurse ai e kishte marrë **mik** në shtëpi, e, tash, i kishte besue gjithë atë detyrë...

Me të vërtetë i çuditshëm, ky Gjergji! Çfarë besimi dinte të ngjallte te njerëzit, si dinte të depëronte në mendjet e në zemrat e tyne, t'i bindte, t'i bante të hidheshin në zjarr...

Diçka tjetër i kishte lanë mbresë të madhe plakut. Ai kishte ndëgjue se Gjergji ishte shumë i thjeshtë. Por, prapë, zot i Arbnit ishte... Tue hymë në kala, tue u futë në selinë e Gjergjit, ai s'kishte pamë asgja të tepërt, asnji madhështi të jashtme. Çdo gja aty ishte e thjeshtë. E në atë seli hynin e delnin njerëzit ma të thjeshtë, si ai, Kokë Malçi.

Këto sillte ndërmend Kokë Malçi, mbas dy ditësh, tani, kur priste të sulej mbi turqit, që edhe sot, në këtë vapë po baheshin gati të futeshin në lumë. Në kalë, aty, pranë Gjinit, që me rininë, fuqinë e sigurinë e tij, i jepte besim, ai priste shenjën. Ishte vendosë që, për me mundë me sulmue të gjithë së bashku, në të njejtën kohë, do të ndizej një zjarr në kala. Një të pamë zjarrin, ushtria, e ndame në katër pjesë, do të hidhej mbi turqit.

Kokë Malçi priste me ankth. A do ta meritonte besimin, që kishte pasë Gjergji në te?

Flakët e zjarrit u ngritën mbi kala.

Kësaj here, që befasia të ishte e plotë, ishte vendosë, që askush mos të përdorte thirrjet e nxitjet karakteristike të luftës. Kokë Malçi i hodhi një vështrim të shpejtë Gjinit. Vështrimet e tyne u takuen. Çdo gja ishte e qartë.

E ata u hodhën në një sulm të rrufeshëm.

3

Shpartallimi i turqve që i plotë. Lumi, në katër pika, u mbush me mijra të vramë. Edhe ata, që mundën të dalin, s'e patën të gjatë. Trimat e Arbnit ju lëshuen në shpinë dhe i kositën.

Qe një fitore e shkëlqyeshme. Brohoritjet e ngadhnjimitarëve tundën dheun. Përqafimet s'kishin të mbaruem.

Kokë Malçi s'pushonte së shtrënguemi në krahët e tij Gjinit. E puthte, e përkëdhelte... e qante. Po, qante. Ishin lotë gëzimi, të një gëzimi, që, ndoshta, s'e kishte provue kurrë ndër pothuejse shtatëdhjetë vitet e jetës së tij të stuhishme. Ishte gëzimi i një plaku, që,

para se të vinte të takonte Gjergjin, kishte mendue se, shumë-shumë, ishte i zoti të jepte ndonji mendim, të bante të tjerët të qeshin, tue tregue ndonji ndodhi të krypun, por që, edhe po t'i kishin thanë, s'do të kishte besue se do të mund të hypte ma në kalë, të sulej kundër turqvet — e jo si ushtar i thjeshtë, por në krye të gjithë asaj ushtrie.

Gjergji, edhe këte herë, kishte pasë të drejtë. Kokë Malçi e ndjente veten të përtërimë. E do të dilte ballëhapët përpara Atij, që e kishte bamë edhe një herë të ri.

Nji grumbull kalorësish u pa në largësi. Kokë Malçit ju duk se fluturonin.

— Cilët do të jenë? — pyeti Gjinin.

— Ndëgjo! — u përgjegj djali.

Britma të fuqishme shpërthyen, si në kor:

— Rroftë Gjergji! Rroftë Skënderbeu!

Ushtarët u grumbulluen rreth tij. E brohoritjet e tyne s'pushonin.

Ai zbriti nga kali. Dikë e përqafoi, një tjetri i shtrëngoi dorën. Pastaj pyeti:

— Ku e kam Kokë Malçin?

Plaku u lëshue drejt Gjergjit, me vrap, si t'i kishin dalë kambë të reja. Ai i tyne që një përqafim sa burrnor, aqë edhe i përmallshëm e mallëngjyes.

Udhëheqësit ushtarakë, ushtarët buçitën përsëri:

— Rroftë Gjergji!

Ky u bani me dorë të heshtin. Pastaj, tue tregue plakun, përkrah tij, tha me za kumbues:

— Shokë, miq! Fitorja e sotme i detyrohet Kokë Malçit, trimnisë, mençunisë së tij. Të brohorasim të gjithë së bashku:

— Rroftë Kokë Malçi!

Atëherë shpërtheu një prohorë e fuqishme:

— Rroftë Kokë Malçi!

Këtij, tue ndëgjue ato thirrje për te, i dukej se qe në andërr. Si mund të ndodhte e gjithë kjo? E, në fund të fundit, ç'kishte bamë ai aqë të jashtëzakonshme? Ai kishte dhanë vetëm një mendim. Kurse gjithshka tjetër ishte përgatitë nga Gjergji e bashkëpuntorët e tij të afërt.

Ngriti dorën. U ndigjuen zane:

— Pushoni! Kokë Malçi don të flasë.

Ai ndjeu gjithë shikimet të nguluna mbi te. Një emocion i fuqishëm e kishte pushtue. Kurrë s'kishte folë para një morie aqë të madhe njerëzish. Por ishte e nevojshme të merrte fjalën. Zani i tij, në fillim, qe pak si i mbytur, pastaj erdh e u ba ma i sigurtë:

— Gjergji tha kaqë fjalë të mira për mue. Ai, si gjithmonë, nderoi veten. Por unë s'kam bamë asgja për ta meritue këte nder. Ai më

bani përsëri ushtar... ushtar të Arbnit. Rroftë
e qoftë sa malet tona Gjergji!

Turma gjëmoi:

— Rroftë Gjergji!

Prijsi, tue buzëqeshë, i tha Kokë Malçit:

— Prapë unë jam në mendjen time... S'ka
gja. S'kemi asgja për të ndamë. Ti, unë, ne të
gjithë, kemi një qëllim: t'i shërbejmë Atdheut,
të riejmë lirinë e tij. Për një gja më vjen
keq, që të takova mbas kaqë vjetësh, që po
luftoj kundër turqvet.

— Ma mirë vonë se kurrë, — qeshi Vrana
Konti.

— Si përherë, Vrana Konti ka të drejtë.
Po, kështu asht: ma mirë vonë se kurrë. Dhe
tashti që të gjeta, tashti, që u ripagëzove në
zjarrin e luftës, s'kam me të lëshue më, Kokë
Malçi!

Tjetri u përgjegj:

— Dhe në më lëshofsh, s'kam për të ikë
unë.

— o —

POROSIA E FUNDIT E GJERGJ KASTRIOTIT

1

Në paradhomën e Gjergjit trimat e tij të vjetër e të rij qëndronin të heshtun. Në fytyrat e të gjithëve pasqyrohej dhimbja. Burrat të mençëm, që s'kishin ditë ç'asht vajtimi, tani i kishin sytë të skuqun nga lotët.

Gjergji ishte sëmundë randë. Mjekët kishin humbë çdo shpresë.

Gjini rrinte në një skaj, me fytyrë të verdhë, të mufatun. Kishte kaqë net, që s'kishin vumë gjumë në sy. E, kësaj radhe, jo sepse kishte qenë në beteja a tue bamë roje, por sepse s'e linte të flente mendimi i tmerrshëm se Gjergji ishte në fund të jetës së tij...

I dukej e çuditshme, e pabesueshme. Si mund të vdiste një kreshnik si Gjergji, që, gjithmonë, e kishte përbuzë vdekjen? E kishte

pamë, me dhjetra herë, të vërsulej mbi anmik, me at shpatën e tij flakëruese, që mbillte vdekjen mbi ma të zgjedhunit jeniçerë të Sulltanit. Por, që do të vinte nji ditë, në të cilën do të vdiste edhe ai, këte djali s'e kishte mendue kurrë...

Vështroi të tjerët. Ç'mendonin, vallë, në atë çast? Me siguri, edhe ata, te ai e kishin mendjen, te fundi i afërt i Gjergjit.

Ju duk se ndigjoi hapa. Ngriti sytë. Ishte e vërtetë. Nga dhoma e Gjergjit po dilnin Donika, i biri, Gjoni e Lekë Dukagjini.

Gjini vështroi Donikën. Dhe e pushtoi nji ndjenjë admirimi. Ai e dinte. Me siguri, ajo vunte. Por sa e qetë qëndronte. Bani disa hapa me ate të ecunit e saj të sigurtë, ju afrue trimavet.

Në sytë e tyne ravijëzoheshin kërshëria, ankthi, shpresa.

Donika u tha:

— Ju kërkon Gjergji!

Dhe u priu në dhomën e heroit.

Gjini s'ja shkiste sytë. Kundronte atë fytyrë të dashun, në të cilën sëmundja e randë kishte lanë gjurmët e veta. Gjergji ishte dobësue. Gropat e faqevet ishin bamë ma të thella. Por ai s'e kishte lëshue veten. Sytë e tij ndrinin si gjithmonë, me atë shkëlqimin e tyne

të veçantë e kishin gjithnji po ate vështrim të thellë, depërtues.

Trimat qëndronin në kambë, rreth shtrazit të Gjergjit. Pranë tij, Donika, Gjoni i vogël e Lekë Dukagjini.

Gjergji u mbështet në një krah, foli:

— Ju thirra, se e ndjej që më erdh fundi.

Dikush desh të kundërshtojë, por Gjergji s'e la. Tha:

— Kot e ke: Unë jam mësue ta shoh të vërtetën në sy. Me ju së bashku, turqit i sprapsëm ngaherë. Por vdekjes s'kam ç'i baj. Pran-daj ju thirra. I kam dy fjalë me ju. Por ma parë...

Ju drejtue Donikës:

— M'i sill.

Mbas pak, trimat e Gjergjit, panë, të habitun, se ajo mbante në dorë një tufë thuprash të lidhuna mirë.

Gjergji hodhi vështrimin rreth e rrotull. I nguli sytë Gjinit. I tha:

— Gjini, ti je i ri, i fuqishëm. Merri ato thupra e, ashtu grumbull, thyeji.

Djaloshi buzëqeshi. Tha, si me mburrje:

— Punë e lehtë.

Muer nga duerët e Donikës thuprat, mbasi përveshi krahët, e, me sa fuqi që pat, deshi

t'i thyejë. Dha e muer, por, prapë, s'mundi. Megjithëse ishte një ditë e ftohtë janari, filluen t'i dalin djersët, ma shumë nga turpi, se sa nga lodhja. Atëherë i vuni në gju e i mëshoi sa mundi. Veçse, edhe kësaj radhe, s'mundi t'i thyente.

I trullosun, i zemruem me veten, ju drejtue Gjergjit e tha:

— S'mundem.

Gjergji pyeti:

— A don ta provojë ndonji tjetër?

Doli përpara një burrë një tridhjetëvjeçar, dy metër i naltë, i njohun për fuqinë e tij të jashtëzakonshme.

Muer thuprat si me mospërfillje, i bindun se do t'i thyente menjëherë. Por shpejt e kuptoi se s'ja dilte dot ndanë.

Provuen edhe disa të tjerë.

Mundim i kotë.

Atëherë Gjergji ju drejtue të birit:

— Gjon, zgjidhi thuprat.

Vogëlushi i zgjidhi e priti.

— Tani, — i tha i ati, — merri e thyeji një nga një.

Ndërsa trimat filluen të shikojnë njani-tjetrin, tue nisë të kuptojnë domethanien e atij veprimi të prijsit të tyne, Gjoni i theu të gjitha thuprat veç e veç.

Burrat prisnin fjalën e tij. E ai u tha:

— Ajo që patë le t'ju bajë me mendue. As ma i fuqishmi nga ju s'mundi t'i thyejë thuprat së bashku. Kurse, për t'i thye një nga një, mjaftoi vetëm Gjoni, që asht ende fëmi. Në qëndrofshi të bashkuem, si tufa e thuprave, s'ka çka ju ban anmiku. Në u veçofshi, sado të fortë të jeni, ka për t'ju mposhtë. E, atëherë, mjerë Arbni!... Porosia e ime e fundit asht kjo: qëndroni gjithmonë të bashkuem. E, atëherë, edhe, pa mue, do të fitoni. Kësaj toke s'i kanë mungue kurrë trimat. Betohuni!

Të gjithë ata trima, si një trup i vetëm, nxorrën shpatat, i kryqëzuen e, me za të kumbueshëm, thanë:

— Betohemi!

Sytë e Gjergjit shkrepëtinë nga gëzimi. Megjithëse fuqia i qe mpakë, ai tha:

— E dija... Ju falem nderit.

Pastaj ju drejtue Gjonit:

— Ndëgjo, bir. Ti je ende i vogël. Por je Kastriotas. Mbiemnin, që mban, do ta nderosh së bashku me këta trima. Në fuqinë e tyne do të jetë dhe fuqia jote... Sa për ty, Donikë, e ty, Lekë, s'kam ç'ju porosis. Ju e dini detyrën tuej. Dhe, tani ecni t'ju përqafoj të gjithëve. Erdhi koha të ndahemi.

Qe një përçafim i dhimbshëm, por burrnor.

As Gjoni nuk qau. Gjinit ju duk se, në atë ças, edhe djali i vogël i heroit ishte burrnue.

Gjini i hodhi një vështrim të fundit Gjergjit, para se të dilte. Fytyra e prijsit ishte e qetë, ai dukej sikur flinte.

U drodh.

«Po sikur të ketë vdekë?» — mendoi.

Deshi të kthehej. Por u ndal. Të gjithë kishin dalë. Edhe ai duhej të largohej, të mos prishte qetësinë e prijsit.

Jo: Ai s'kishte vdekë. Ai do të jetonte përgjithmonë në zemrën e kësaj toke, në gjiun e popullit të vet. Ai do të qëndronte gjithnjë mburojë për vendin, flamur betejash për luftëtarët e rij.

— o —